

הרצל וציוני רוסיה — מחלוקת והסכמה *

היחסים בין תיאודור הרצל לבין ראשי הציונות הרוסית מהווים אחד הפרקים המרתקים והמאלפים בהתפתחותה של התנועה הציונית. הם התרקמו מתוך המפגש בין הרצל, האיש שממרחקים נהפך ל"גיבורם" של המוני היהודים במזרח אירופה¹ לבין קבוצת מנהיגים שצמחה מתוכם ועל כן האמינה, כי היא מיטיבה לדעת את יכולתו של העם ואת חולשותיו, את צרכיו האמיתיים ואת מאווייו הכמוסים.

שעה שבעל "מדינת היהודים" הופיע על הבמה הציבורית, כבר היו מאחורי הציונים, או חובבי-ציון, שברוסיה 15 שנה כמעט של עבודה מייגעת, אפס כי להישגים ניכרים בתחום ההתיישבות או בשדה המדיניות לא הגיעו. העברת ההנהגה לידי איש חדש בעל שיטות שונות משלהם, נראה כאמצעי יעיל למתן תנופה לתנועה, שדומה היה, כי שקעה בקטנות.

המנהיגות הציונית ברוסיה קיבלה את הרצל כראשה בקונגרס הראשון או לכל המאוחר בקונגרס השני² בעקב התרשמותה מהעותו לתרגם שאיפות לפעולות

* בעקבות הרצאה בערב עיון לכבוד ד"ר א. ביין, שנערך מטעם "האיגוד הארכיוני בישראל" ב-27 ביוני 1971.

ה ע ר ה : כשלא נאמר אחרת, התעודות המוזכרות או המצוטטות במאמר זה ובהערות אליו, שמורות בארכיון הציוני המרכזי בירושלים.

1. מעמד מיוחד זה של הרצל בעיני ההמונים צוין בימי ביקורו בפטרסבורג על-ידי היומון ביידיש שיצא-לאור בבירת רוסיה. ראה : דער פריינד, 14.8.1903, גליון 170, עמ' 1. משהחל המאבק של "ציוני-ציון" נגד הרצל נמתחה ביקורת על ההערצה שהרצל זכה לה בקרב ההמונים, כיוון שלדעת המבקרים נהפכה למעין "פולחן אישיות", שטופח בכוונה תחילה. ראה : השלח (ורשה), כרך י"ב, חוברת ס"ט, (ספטמבר 1903), עמ' 270 ("בימי נסיעת הרצל לפטרבורג נדפסו בעיתונים העבריים מכתבים נלהבים ע"ד שבתו וקומו, צאתו ובואו שלא נראו ולא נמצאו דוגמתם אפילו בהודעות ע"ד נסיעתו של מלך הסינים"); Die Wahrheit über Charkow. Herausgegeben von der freien Zionisten-Gruppe "Erez Israel" zu Berlin-Februar 1904 (מצוטט להלן pp. 12—13, 29 (Charkow

על הנזק שגרם "פולחן הרצל" דובר גם באספת המתנגדים להצעת מזרח אפריקה שהתקיימה בבאזל במוצאי שבת ה-29.8.1903 (יום אחד אחרי נעילת הקונגרס השישי).

אחד הנואמים באספה זו אמר, "אנחנו אשמים בדבר, כי עשינו את הרצל לאלהים".

ראה : הצפה (ורשה), 3.9.1903, גליון 195, עמ' 835.

2. ראה : א. ביין, תיאודור הרצל — ביאוגרפיה, תל-אביב תשכ"א (מצוטט להלן כ"ביין, הרצל), עמ' 182, 221 ; [י. צ'לנוב], יחיאל צ'לנוב ; פרקי חייו ופעולתו — זכרונות ;

מדיניות וארגונית. עקבות לרושם זה ניתן למצוא עוד קודם כינוסו של הקונגרס הראשון, באיגרת שכתב אוסישקין לאחד-העם: באיגרת זו כותב אוסישקין בהתייחסו אל הרצל וחבריו בווינה — "המה מקווים, אך גם תוכנית לעבודה המה מציעים; ואנחנו מקווים, אך מה לעשות איננו יודעים".³ לעומת זאת לא הזדהתה מנהיגות זו, חברי הוועד-הפועל הציוני הגדול שהתגוררו ברוסיה,⁴ עם עיקרים שייחדו את תפיסתו של הרצל והיוו חידוש לעומת התורה הציונית המקובלת.

התפיסה החדשה של הרצל עמדה על שלושה דברים: מספר גדול, זמן קצר ואוטונומיה מדינית. משמע, היא חזתה את התיישבותם של המוני יהודים תוך תקופה קצרה יחסית, בתנאים של "שלטון-עצמי" בארץ-ישראל, בה היתה צריכה להווסד לפי הצעותיו של הרצל, מה שמחבר חדיש קרא, "מדינה סוציאלית המוקמת בעזרת הטכנולוגיה המודרנית".⁵ בתפיסה זו לא היה מקום לאותה הדרגתיות, אשר דברה המובהק ביותר היה אחד-העם. המאפיין את הרצל היא האמונה באפשרות של קפיצת הדרך, תוך מאמץ גדול אשר יעורר כוחות גנוזים ובלתי משו-ערים בהמוני-העם אשר יועתק לארץ העתיקה-החדשה.⁶

ספקות לגבי האפשרות להגשים את התכנית ההרצלאלית באותה מהירות שהוא ציפה לה הביע לראשונה מעל במת קונגרס ציוני ליאו מוצקין בקונגרס השלישי (1899).⁷ מוצקין טען, כי בעוד שהרצל עורר תקוות שעוד מעט יינתן האות ליציאת אירופה, הרי הוא וחבריו, בנסותם לרכז את העם סביב תכנית באזל אמרו: "אין אנו מביאים לכם מיד את ארץ-ישראל; עוד יארכו הימים עד שהדבר

- כתבים; נאומים, תל-אביב הרצ"ו (מצוטט להלן כ-צ'לנוב), עמ' 22—25; מ. בן-הלל הכהן, עולמי, ספר שלישי, ירושלים תרפ"ז. עמ' 69—70, 72.
3. ראה: ש. שווארץ, אוסישקין באגרותיו — ממסקנה עד ירושלים, ירושלים תש"י (מצוטט להלן כ-שווארץ, אוסישקין), עמ' ס"ב.
4. על מבנה ההסתדרות הציונית העולמית, כפי שהתפתח בימי הרצל, ועל ה"מורשים" הרוסיים, שמלבד היותם חברי הוועד-הפועל הציוני הגדול גם עמדו בראש הפעילות הציונית ב"גליל" מסויים, ראה: א. צנציפר (רפאלי), פעמי הגאולה — ספר הציונות הרוסית; מראשית "חיבת ציון" ועד מהפכת 1917, תל-אביב תשי"ב, עמ' 93, 108; A. Boehm, *Die Zionistische Bewegung*, Bd. I. Zweite erweiterte Auflage, Tel-Aviv 1935, pp. 211—29; M. Heymann (ed.), *The Minutes of the Zionist General Council: The Uganda Controversy*, I, Jerusalem 1970 (מצוטט להלן כ- Heymann, *Uganda*, I), pp. 9—13.
5. ראה: W. Kampmann, *Deutsche und Juden*, Heidelberg 1963, p. 367.
6. ראה: 5. גרינבוים, התנועה הציונית בהתפתחותה. חלק שני: תקופת הרצל. ירושלים תשי"ג (מצוטט להלן כ-גרינבוים), עמ' 18—19, 22.
7. הרצל אמר שאנשים בני גילו יראו בהגשמת תכניתו.
- ראה: ת. הרצל, בפני עם ועולם, ב'. נאומים ומאמרים ציוניים 1899—1904 [כתבי הרצל בעשרה כרכים, כרך ת], תל-אביב תשכ"א (מצוטט להלן כ-הרצל, בפני עם ועולם, ב'), עמ' 16; *Stenographisches Protokoll der Verhandlungen des III. Zionisten-Congresses*, Basel, 15. bis 18. August 1899, Wien 1899.
- (*Protokoll*, III כ-), p. 80.

יצליח: כל המאמין שאפשר להשיג את ארץ-ישראל בעגלה ובזמן קריב, אינו ציוני, אלא אדם שמצבו החומרי מכריח אותו להסכים לדברינו". ומוצקין הוסיף בפנותו אל הרצל: "עלינו להגיד בפירוש לעם, שאסור לו לשעשע את נפשו, כי הפתרון יושג תיכף ומיד".⁸

לאחר הקונגרס השלישי נדם לזמן מה הוויכוח הפומבי על אפשרות הביצוע של תכניות הרצל. אולם הבעיה לא חדלה מלהעסיק את ראשי הציונות. בדיון על טיבו של הצ'ארטר — אשר התנהל בוועד הפועל הגדול באוקטובר 1901, התריע שמעון רוזנבאום, איש מינסק,⁹ כי ברוסיה רווחת ההשקפה שצ'ארטר שיינתן כעת עתיד להיות אסון לעם היהודי, מכיוון שהעם עדיין אינו בשל לשימוש בו. הרצל עצמו לא התייחס ישירות לדעה פסימית זו, אך הצהיר, כי אם ישג צ'ארטר, ולא יצליח לממש אותו מחוסר אמצעים כספיים או מסיבות אחרות, הרי תיהפך הציונות ל"תנועה תיאורטית". "אז עשינו הכל מה שיכולנו לעשות והציונות בצורתה הבאזילאית תבוא אל קיצה". ומדבריו השתמע — אף כי לא אמר זאת בגלוי — שהוא עצמו שוב לא יטול חלק ב"תנועה תיאורטית" שתצמח על חורבות הציונות המדינית.

ברגשטיין-כהן שבאותו דיון הצטרף לדעתו של רוזנבאום, עמד על כך שדווקא משום שהעם עדיין אינו בשל לצ'ארטר, צריך להכשירו לכך.¹⁰ אבל עבודת ההכנה

8. ראה: [א. ל. מוצקין], ספר מוצקין; כתבים ונאומים נבחרים — ביוגרפיה ודברי הערכה, ערוך בידי א. ביין, ירושלים תרצ"ט, עמ' 50; *Protokoll*, III, p. 69 על העילה לביקורתו של מוצקין על הרצל, ראה: ביין, הרצל, עמ' 232—233, 265; ת. הרצל, בפני עם ועולם, א', נאומים ומאמרים ציוניים 1895—1899 [כתבי הרצל בעשרה כרכים, כרך ז', תל-אביב תשכ"א, עמ' 264—271 (ובמיוחד עמ' 269)].

9. על שמעון (או שמשון) רוזנבאום (1860—1934) אין חיבור ביוגרפי. הוא כיהן כחבר הוועד-הפועל הציוני הגדול בשנים 1900—1901 (מן הקונגרס הרביעי ועד להתפטרותו סמוך לקונגרס החמישי) ו-1905—1921 (מן הקונגרס השביעי עד לקונגרס השתיים-עשרה); כסגן חבר הוועד הפועל שימש בשנים 1903—1905 (מן הקונגרס השישי ועד לשביעי); היה ציר ב"דומה" הרוסית הראשונה ב-1906, כיהן כשר לענייני היהודים בליטא בשנים 1923—1924 ובתורת קונסול כללי של ליטא בתל-אביב, 1927—1933.

10. פרוטוקול מושב הוועד-הפועל הציוני שהתכנס בווינה באוקטובר 1901 עוד לא פורסם בדפוס. כתב היד נמצא בתיקי המשרד הציוני המרכזי בווינה השמורים בארכיון הציוני המרכזי בירושלים.

להלן כמה מובאות מדברי רוזנבאום, הרצל וברגשטיין-כהן במקור. Rosenbaum: "Wenn ein Charter das ist, was aus den verschiedenen Äusserungen Dr. Herzl's auf den Kongressen und auf publizistischem Wege ersichtlich ist, so sei die Meinung in Russland, ein Charter wäre ein Unglück für das jüdische Volk, weil dasselbe hierfür noch nicht reif sei".

Herzl: "Misslingt dies Alles dann muss der Zionismus in eine theoretische Bewegung umgewandelt werden. Dann haben wir Alles getan was wir tun konnten. Der Zionismus in seiner Baseler Form ist zu Ende".

התעמולתית-תרבותית נוסח ברנשטיין-כהן לא היתה כלל לטעמו של הרצל. ברור ש"הכנת העם", אשר בה דגלו אותם ציוני רוסיה שהיו מושפעים מאחד-העם,¹¹ היתה רחוקה מלבו של המנהיג הוינאי שהאמין, כי העם יתעלה על עצמו תוך כדי ביצוע מפעל ההגירה וההתיישבות.

שלב נוסף בהתרחקות בין הרצל למנהיגים הרוסיים מציינת ועידת ציוני רוסיה במינסק בספטמבר 1902. ועידה זו התכנסה חודש אחד בלבד אחרי שהרצל ביקר בקושטא ונאלץ להודות, כי נכשל המשא ומתן שניהל עם שלטונות תורכיה. בוועידת מינסק לא היתה התקוממות נגד הקו הרשמי של הרצל, והוא לא זכה אפילו לביקורת ישירה. מה שקרה היה אולי חמור יותר: נתקבלו החלטות בזכותה של עבודת התיישבות מיידית בארץ, ולו גם בממדים צנועים לפי שעה, ובזכות עבודה תרבותית בגולה. לעומת זאת התעלמו מהרצל ומתפיסתו, כיוון שהיא כבר לא נראתה כעונה על הצרכים של הציונות הרוסית, כפי שהבינה אותה המנהיגות המקומית.¹²

כשלונו בקושטא — הוא אמר: "הגעתי אל קיר ברזל שאין יכולת להבקיעו" —¹³ הביא את הרצל תחילה לתכנית אל-עריש ואחר מכן לתכנית מזרח-אפריקה. תכנית זו הוצעה בשעה שהתרחש הפוגרום הגדול בקייסינוב (אפריל 1903), אשר שימש להרצל כהוכחה, כי מצוקתה של יהדות רוסיה נהפכה מתופעה כרונית למשבר אקוטי. לעומת זאת, המנהיגות הציונית ברוסיה ראתה בפוגרום זה על כל מוראותיו חוליה נוספת בשרשרת ארוכה של נגישות, אשר לא יכול היה להביא אותה לידי שינוי בהשקפותיה בנוגע לדרכים, בהן תתגשם הציונות.¹⁴

Bernstein-Kohan: "Es unterliegt gar kein Zweifel dass die Organisation für den Charter noch nicht reif ist. Über solche Dinge soll man aber schon vorzeitig sprechen, um eben die Massen vorzubereiten. Dazu sind die theoretischen Zionisten und Vereine notwendig".

יחיאל צ'לנוב הביע ב-1903 — לפני הקונגרס השישי — דעה דומה לזו של רוזנבאום וברנשטיין-כהן, כי התנועה הציונית עדיין אינה מוכנה להשתמש בצ'ארטר; ראה: צ'לנוב, עמ' 225 (ציטוט מחוברת רוסית על הקונגרס החמישי שפורסמה ב-1903).
11. צ'לנוב, וכמוהו ודאי גם אחרים ממנהיגי הציונות הרוסית שהיו מושפעים מאחד-העם, הודה עם שאיפת הרצל לריכוז רוב רובו של העם היהודי בארץ-ישראל. בכך, סברו, תפטר לא רק שאלת היהדות (כסברת אחד-העם) אלא גם שאלת היהודים — אמנם בעתיד הרחוק; ראה: צ'לנוב, עמ' 221.

12. על ועידת ציוני רוסיה במינסק, ראה: Heymann, *Uganda*, I, pp. 19—20

13. ראה: מ. קליינמאן, הרצל,² תל-אביב 1947, עמ' 161; B. Feiwel, 'Betrachtungen zur Ost-Afrika-Frage des Sechsten Zionisten Congresses', *Ost und West* (Berlin), vol. III, no. 11, November 1903, (Feiwel- col. 724)

14. אוטישקין, למשל, ראה ב"מאורעות קייסינוב", אישור לדעתו הישנה "שמרכז הכובד של כל פעולותינו צריך להיות בארץ-ישראל ולא בגולה, שהכנת הארץ קודמת להכנת העם". ראה: שווארץ, אוטישקין, עמ' ע"ו. צ'לנוב (ואולי גם אחרים מבין "מורשיים"), הגיע כנראה למסקנה שלנוכח גל ההגירה הגואה מאז אביב 1903, חייבים הציונים להיות יותר פעילים בהסדר ההגירה והכוונתה בלי לעררב בפעולה זו את ההסתדרות הציונית

בקונגרס הציוני השישי (23 — 28 באוגוסט 1903), אותו הפתיע הרצל בתכנית מזרח-אפריקה, נחשפו לעיני כל הניגודים בינו לבין המנהיגות הרוסית. השאלה המרכזית אשר ניצבה בפני הקונגרס אילצה את ציריו ליתן לעצמם דין וחשבון מחודש על משמעות הציונות, להבהיר לעצמם מה רצו להשיג כציונים, וכיצד ציונותם מתייחסת לצרכים הבעורים של יהדות מזרח-אירופה. הצגת הדברים של הרצל היתה פשוטה ופשטנית כאחת. ארץ-ישראל אמנם נשארת המטרה הסופית, ורק בה אפשרי הפיתרון המלא לשאלת היהודים. אולם לשבעים אין זכות למנוע סיכוי הצלה מן הרעבים. דווקא הרצל, שמצבו האישי לא אילץ אותו לחפש לו מקלט, ראה חובה לדון בכובד ראש בכל הצעה ובכל תכנית שהיה בהן משום סיכוי להציל יהודים נרדפים מחיים של פחד ושל גיוון.¹⁵

בתורת שכזו. על עמדתם של צ'לנוב ושל ניסן קצנלסון ניתן ללמוד ממכתב של ניסן קצנלסון אל הרצל מן ה-25.3.1904.

הדרישה ל"שיווי אופי לאומי לזרם ההגירה" הועלתה על-ידי חיים וייצמן (או מראשי ה"פראקציה הדמוקרטית") עוד בתחילת 1903, כמה חודשים לפני פרעות קייב. וייצמן חזר על דרישה זו באחת הישיבות של סיעת ציוני רוסיה (ה"לנדסמנשפט" הרוסי) בקונגרס השישי תוך כדי הדיון על תכנית מזרח אפריקה. נחמן סירקין, דברם של הציונים הסוציאליסטים ביטא רעיונות דומים במליאת הקונגרס, אולם הסיק את המסקנה שהצורך לכוון את ההגירה מחייב את ההסתדרות הציונית לקבל את תכנית מזרח אפריקה. הדוגלים בסיסמת "הלאמת ההגירה" לא הבהירו לעצמם מה יכולה להיות התרומה הציונית המיוחדת בהכוונת מהגרים למדינות הים, בלי להחליש את המאמץ הציוני למען ארץ-ישראל, והדברים נשארו "במידה רבה תלושים מן המציאות".

בנוגע לדעות שהביע וייצמן, ראה: [ח. וייצמן], כתבי חיים וייצמן. סדרה ראשונה: אגרות, ב', נובמבר 1902 — אוגוסט 1903, ירושלים 1970 (מצוטט להלן כ"וייצמן, אגרות ב'), עמ' 14—15, 167, 177; צ'לנוב, עמ' 190; דער פריינד (פטרסבורג), 1.9.1903, גליון 185, עמ' 4 ("די עמיגראציע דארפען פיהרען די ציוניסטען"); הזמן (פטרסבורג), 8.9.1903, גליון 65, עמ' עמ' 3 ("סידור האמיגרציה בכלל צריך להיות אחת מתעודות הציונות"). והשווה עם מ. קליינמאן, חיים וייצמן, תל-אביב 1945, עמ' 33—34.

בנוגע לדברי נחמן סירקין, ראה *Stenographisches Protokoll der Verhandlungen des VI. Zionisten-Kongresses in Basel*, 23., 24., 25., 26., 27. und 28. August 1903, Wien 1903 (*Protokoll*, VI כ- pp. 177-8.

15. הרצל הסביר את עמדתו כלפי תכנית מזרח אפריקה בהזדמנויות שונות, אך נדמה שאף אחד מהסברים אלה אינו משקף את דעתו השקולה במלואה. ראה: הרצל, בפני עם ועולם, ב', עמ' 224—225, 260—261, 264—263, 275—278, 355; *Protokoll*, VI, 8-9. 339-340; Th. Herzl, *Gesammelte Zionistische Schriften in Fünf Bänden*, I, Tel-Aviv 1934, pp. 513—515; *ibid.* V, Tel-Aviv 1935, pp. 539—542 גם לראיונות שהעניק הרצל, עם סיום הקונגרס השישי, לראובן בריינין, לשמעון ברנר-פלד ולמשה נחום סירקין אשר שימשו ככתבי עיתונים עבריים בקונגרס (בריינין ומ. נ. סירקין גם נמנו עם הצירים שהתנגדו לתכנית מזרח אפריקה), גודעה חשיבות בהבהרת עמדתו העקרונית והטאקטית של הרצל. הראיונות לבריינין ולברנפלד הופיעו בהצופה, 1 ו-2 בספטמבר 1903, והראיון לסירקין בהצפירה, 7 בספטמבר 1903. נוסף לראיונות אלה ניתן להלן בנספחים א', ב' ו-ג'.

התפיסה הנגדית של המחנה שנתכנה בשם "ציוני ציון", ושהיה מורכב בעיקרו מציונים רוסים, באה לביטוי ראשון בזמן הקונגרס והגיעה לכלל גיבוש בחודשים שלאחריו. עיקרה של תפיסה זו נוסח בצורה קולעת בדבריו של ברטולד פייבל: "אין הציונות תנועת חירום, אפילו כשהיא פותרת מצבי חירום".¹⁶ אין לערבב את שאלת ה"לחם" או שאלת ה"רעבים" בבעיה היסודית של התחיה הלאומית כארץ האבות;¹⁷ או כפי שכתב אוסישקין בשלהי שנת 1903 "עיקר הציונות להושיע לעם ישראל ולא לעניי אחינו מרוססיה ורומניה".¹⁸ על אף מוראות קשינוב לא הסכימו המנהיגים הרוסיים לכך, כי הזמן דוחק. ההצהרות האופייניות להם בעת הקונגרס היו: "אל תמהרו" (ברגשטיין-כהן), ו"אין אנו רודפים אחרי הצלחות מהירות, נחכה ונחכה זמן רב" (צ'לנוב).¹⁹

לביסוס עמדתם העלו נימוקים נוספים, אשר העמיקו את הפער בינם לבין הרצל: (1) כבר בזמן הקונגרס אמרו כמה מדבריהם, כי אפשרויות ההתיישבות במזרח אפריקה הן כה מצומצמות, עד כי אינן בגדר תרומה בעלת משקל לפתרון בעיית ההגירה של יהודי רוסיה. הם הצביעו על כך, שלמרות ההגירה הגדולה לארצות המערב למן ראשית שנות ה-80, מספר יהודי רוסיה הוסיף לגדול באופן אבסולוטי, מכיוון שההגירה תמיד נשארה פחותה מן הריבוי הטבעי.²⁰ והם שאלו, איך ייתכן לומר שהתיישבותם של 20 או 30 אלף יהודים במזרח אפריקה במשך שנים מספר תקל על מצבה של יהדות רוסיה. (2) תוך דחייתם את תכנית מזרח

16. ראה: Feivel, col. 735 "Der Zionismus ist keine Notstandsbewegung wenn er auch Notstände löst".

הרב ד"ר משה גסטר והרברט בנטוויץ, הבולטים בין מתנגדי תכנית מזרח אפריקה בציונות האנגלית, הביעו גם כן — מיד אחרי הקונגרס השישי — את הדעה, כי אין זה מתפקידה של הציונות לספק מקום מפלט לנרדפים. ראה:

R. Weisbord, *African Zion; the Attempt to Establish a Jewish Colony in the East Africa Protectorate 1903—1905*, Philadelphia 1968 pp. 151,

296 (מצוטט להלן כ-Weisbord)

17. על עיקרון זה שבו וחזרו ראשי המתנגדים לתכנית מזרח-אפריקה מבין ציוני רוסיה הן בכתב והן בנאומיהם במושב הוועד-הפועל הציוני הגדול בווינה, 11—15 באפריל 1904. ביטוי נוקב לכך גם ניתן במכתב מאת מנחם שיינקין — חבר הוועד-הפועל הגדול מאז הקונגרס השישי — אל הרצל מן ה-14.2.1904. מכתבו של שיינקין נכתב גרמנית ופורסם בתרגום עברי יחד עם תרגום תשובתו של הרצל מן ה-17.2.1904. ודברי מבוא וסיום מאת שיינקין בצעופה מן ה-18.3.1904, גליון 356, עמ' 238—239. הנוסח המקורי של מכתב שיינקין ותרגומו העברי וכן תרגום תשובתו של הרצל — שמקורה אבד — ניתנים להלן בנספח ד'.

18. אוסישקין כתב זאת במכתב אל בן ציון מוסינזון (לימים מנהל הגימנסיה "הרצליה" בתל-אביב ומנהל מחלקת החינוך של הוועד הלאומי) מן ה-20.12.1903, בו התווה תכנית לנאומי תעמולה נגד תכנית מזרח אפריקה שמוסינזון היה צריך לשאת באנגליה. נוסח המכתב ניתן להלן בנספח ה'.

19. ראה: *Protokoll*, VI, pp. 162, 166

20. על עליה תלולה במספר העוברים את רוסיה אחרי הפוגרום בקשינוב ועל מספר

אפריקה בשל הניגוד שבינה לבין הציונות המקובלת — המנהיגים הרוסיים הרחיקו לכת בהתקפה על עיקרי תורת הרצל. עתה, הם אמרו בגלוי, שהתיישבות בארץ כלשהי, אפילו בארץ-ישראל, אין בכוחה לפתור את הבעיה הבוררת והמיידית של ההגירה. התיישבות המונית, כך הצהיר אחד מדבריהם, תביא בעקבותיה שואה המונית.²¹ התיישבות בשביל שתצליח, חייבת להתפתח באופן הדרגתי מהתחלוח קטנות. יוסף קלוזנר, שבני דורנו אינם זוכרים אותו כ"מינימאליסט", כתב ב'אחיאסף' לשנת תרס"ד "הרצל מרמה את עצמו ואת האחרים" באומרו כי התיישבות מהירה של המונים היא אפשרית.²² התיישבות גדולה היא מן הנמנעות, והתיישבות קטנה אינה פותרת את שאלת ההגירה. אחרים החרו החזיקו אחריו והביאו דוגמאות מרחבי תבל כדי להוכיח, כי מעולם לא היתה הגירה המונית מוצלחת, כשלא קדמו לה נסיונות התיישבות בקנה מידה קטן, אשר יצרו, פעמים תוך עבודה של דורות רבים, את הבסיס הכלכלי לקליטת ההגירה הגדולה. טיעון זה חיזקו מנהיגי הציונות הרוסית, והפובליציסטים שתקעו באותו שופר, בהכריזם ברורות, כי המהגר היהודי הממוצע מתחום המושב אינו מתאים כלל להיות מתיישב בארץ בלתי מפותחת. המון המהגרים בכוח, או בפועל, הרי הוא מעין

היהודים שהיגרו בראשית המאה מדי שנה בשנה לארצות-הברית, ראה :

M. Wischnitzer, *To Dwell in Safety*, Philadelphia 1948, pp. 100, 289.

בנוגע למספרי ההגירה מרוסיה שהוזכרו בקונגרס הששי, ראה : *Protokoll*, VI, pp. 160, 198.

דער פריינד (פטרסבורג) מן ה-4.10.1903, גליון 209, כתב, שלפי ספירת האוכלוסין מ-1897 חיו ברוסיה כ-5,5 מיליון יהודים ; מספרם גדל מדי שנה בשנה ב-70,000 בקירוב, בעוד שרק 40,000 עד 45,000 היגרו כל שנה. מספרים שונים מאלה ניתנו עליידי ויקטור יעקבסון במושב הוועד-הפועל הגדול באפריל 1904 (ריבוי טבעי שנתי — 150,000 ; הגירה שנתי — 50,000) ; ראה : *Die Welt* (Wien), 15.4.1904, p. 4 : עם אלה שהדישו, כי אפשריות התיישבות המצומצמות במזרח אפריקה לא תוכלנה לעזור בפתרון בעיית ההגירה נמנו צ'לנוב, יעקובסון וויצמן ; ראה : צ'לנוב, עמ' 271—272 ;

Protokoll, VI, p. 168 ; H. H. Bodenheimer (ed.), *Im Anfang der Zionistischen Bewegung*, (Bodenheimer Frankfurter a. M. 1965

(מכתב מאת וייצמן מן ה-31.10.1903). pp. 317—18

21. ראה : J. Bruzкус, 'Pro und Contra', *Ost und West*, vol. III, no. 10, October 1903, col. 707 ("Die agrarische Kolonisation kann sich überhaupt nicht rasch vollziehen, besonders in einem neuen unerforschten Lande. Eine Massenkolonisation führt immer zu Massenkatastrophen".) הרצל לעומת זאת אמר בראיון לשמעון ברנפלד שהוזכר לעיל בהערה 15, "אם נשיג הטשרטר בפלשתינא, אז בשתי שנים יהיה לנו ישוב חשוב על אדמת אבותינו. ואולם באפריקה יארכו הימים מאד". הודאתו של הרצל, כי אינו חושב שהתיישבות באפריקה תהיה מהירה, עומדת בסתירה לטיעונו העיקרי, כי התיישבות זו תוכל — אולי — להקל על מצוקת המוני היהודים ומוכיחה עד כמה בלתי בטוחה היתה גישתו לתכניות של התיישבות מהוץ ארץ-ישראל.

22. ראה : י. קלוזנר, 'שקר מוסס', אחיאסף... לשנת תרס"ד, ורשה תרס"ד/1903, עמ' 55—71, ובמיוחד עמ' 68—69.

פרולטריון עירוני של סוחרים קטנים, בעלי-מלאכה ו"לופטמנשן" מסוגים שונים החסרים הון וכישורים מקצועיים. מהגרים כאלה יש לאל ידם למצוא תעסוקה בארצות התעשייתיות המפותחות של המערב. הם לא יצלחו כחלוצים חקלאיים בארץ שוממת. אותם חלוצים מעטים שיהדות מזרח אירופה עשויה להוציא מתוכה בזמן הזה מוטב לשמרם למען ארץ-ישראל.

אנשים אלה לא פסקו מלומר בצורות שונות שפתרון בעיית ההגירה אין לו ולא כלום עם הגשמת הציונות. כפי שכתב בקיץ 1904 אחד מסופרי 'השלוח', זאב סמילנסקי, איש ארץ-ישראל: "לא על ידי האבטונומיה העברית יושע הפרולטאריאט העברי, כי אין לקוות שהאמיגראציה העברית תורום למדינת היהודים וכל הקולר-ניוציה יכולה לבלוע רק חלק קטן מאוד מן השטף האמיגראציוני שלנו".²³ אין כלל לתאר ניגוד יותר גדול לתפיסתו של הרצל, אשר בשבילו ציונות פירושה היה, כאמור, פתרון יסודי ומהיר של שאלת היהודים על ידי התיישבות בארץ חדשה.

הסכנה שהרצל חשבה לקרובה ביותר, כי ארצות-הברית ואנגליה יגבילו כניסתם של יהודים, כנראה לא זכתה לתשומת לב רצינית בקרב דבריה של אסכולה זו. זאת ועוד. מתנגדיו של הרצל הטילו מלכתחילה ספק באפשרות הביצוע של הצעת מזרח אפריקה, ובכך גילו יותר ראיית הנולד מאותו מנהיג ציוני ממרכז אירופה שהכריז הכרזת סרק על "מליונים של אחינו הגדכאים" שיוכלו לבנות בית חדש במזרח אפריקה.²⁴ הללו אף הצביעו תוך כדי דיוניו של הקונגרס השישי וגם לאחריו על סכנה גוספת הצפונה באופיה הדמיוני של תכנית זו.

23. ראה צ'לנוב, עמ' 33, 217, 220—221, 244—252, 273—281; א. מ. בורוכוב, 'הקונגרס הציוני השישי', אחיאסף... לשנת תרס"ד, ורשה תרס"ד/1903, עמ' 418 ("ילכו אלה, החושבים שאפשר לקחת בני עם מפוזר ונווד, אנשים שהורגלו לחיי-ערים ולקולטורה עירונית, ולהעמידם על הקרקע; כלומר להפוך אנשי מסחר ו'רוח' לעובדי אדמה, בארץ לא-עובדה ובארץ לא להם, — ילכו אלה החושבים כזאת ויעסקו ביישוב אפריקה"); ז.אב. ס. [מילנסקי], 'אור מטעה', השלח (ורשה), כרך י"ד, חוברת ע"ט [1], יולי 1904, עמ' 26—35; שם, חוברת פ' [2], אוגוסט 1904, עמ' 123—133; שם, חוברת פ"א [3], ספטמבר 1904, עמ' 241—253; שם, חוברת פ"ב [4], אוקטובר 1904, עמ' 333—343; שם, חוברת פ"ד [6] דצמבר 1904, עמ' 518—534 (דברי סמילנסקי שצוטטו למעלה מופיעים במאמר הראשון בסדרה זו); *Protokoll*, VI, pp. 75, 148, 168; Feiwel, cols. 738-9; F. Schach, 'Die Ostafrikanische Frage', *Ost und West* (Berlin), vol. III, November 1903, cols. 747-8; והשווה עם: A. Ruppin, *Die Juden der Gegenwart — Eine Sozialwissenschaftliche Studie*, Berlin 1904, pp. 282-4.

24. הכרזה זאת יוחסה למ. בודנהיימר על יסוד הנאמר בהזמנה לאסיפה שכניסה האגודה הציונית המקומית בקאָלן בספטמבר 1903. בודנהיימר, יו"ר התאחדות ציוני גרמניה מאז ייסודה בי"ט 1897, ישב בקאָלן וכנראה שימש גם כיו"ר האגודה המקומית. עותק של ההזמנה נמצא בארכיונו הפרטי של ויקטור יעקובסון, הוא נשלח אל יעקובסון כנראה על-ידי ברטהולד פיבל כדוגמה למעשי האיזולת של מקורבי הרצל. נוסח ההזמנה ניתן להלן בנספח ו'.

פיבל כתב ליעקובסון ב'30.10.1903: "Charakteristisch: In Köln versandte

ההמונים המיואשים עתידים להיאחו בה כבקרש הצלה ויקראו למנהיגים לקבל ללא דיחוי את המוצע להם. יתעוררו ציפיות אשר תתגלנה כאשליות. האמינות של הציפיות תיפגע, מכיוון שליבתה תקוות שלא היה ביכולתה למלאן. ייאוש מר והתמוטטות המוסר הציבורי — כך ניבאו — יהיו התוצאות העיקריות של סטיית הרצל מתכנית באזל.²⁵

במצב דברים זה — כאשר לא היה בכוחה של התנועה להשיג הישגים מדיניים והתיישבותיים, שהיה בהם כדי להקל על מצוקת היהודים, נשאלה השאלה כיצד מעסיקים, לפי שעה, את הציבור הציוני, איך רוכשים ציונים חדשים וכיצד מתמודדים ברחוב היהודי עם כוחות המהפכה המבשרים פתרונות מהירים? "הפראקציה הדמו-קראטית" קמה בסוף 1901, שכן ציונים צעירים, שהיו קרובים למציאות החברתית ברוסיה, השו בצורך למצוא "תעסוקת ביניים" לתנועה הציונית.²⁶ מכתבו המפורסם של וייצמן אל הרצל מה-6 במאי 1903, מגלה אף הוא את כמיהתם של חוגי הצעירים למעשים ולפעילות. וייצמן המצביע על כך, כי הציפיות עדיין אינה מסוגלת להשיב את התשובה הכלכלית לבעיה היהודית, מסיק את המסקנה, ללא התלהבות, אבל בלחץ הנסיבות, שעידוד יצירות הרוח היהודיות, היינו עבודה תרבותית, עשויה להיות תרומתה העיקרית של הציפיות לאותם יהודים מודרניים שאינם רוצים לצמצם את ציונותם בתרומת השקל.²⁷

Bodenheimer ein Circular dass England uns ein gutes, gesundes Land für 4 (!) Millionen Juden angeboten habe — also hereinmarschiert in den Zionismus".

מתנגדי תכנית מזרח אפריקה ניסו להשתמש בהודעתו הפיוזה של בודנהיימר במאבקם נגד הרצל ותומכיו; על כך ראה: הצפה (ורשה), 27.11.1903, גליון 261, עמ' 1118 — דברי יוליוס בקר באספת סטודנטים בברן; שם, 30.5.1904, גליון 413, עמ' 497 — מאמר של ש. ברנפלד; אחיאסף... לשנת תרס"ה, ורשה 1904, עמ' 388; צ'לנוב עמ' 272; Charkow, p. 8

25. ראה: צ'לנוב, עמ' 191, 270; Feiwel, col. 739; ;Protokoll, VI, pp. 149, 165; M. Gaster, 'Zionismus und Neu-Zionismus', Ost und West (Berlin) vol. III, no. 10, October 1903, cols. 678-80.

כאשר נראה היה בסוף דצמבר 1903, כי הממשלה הבריטית חזרה בה מהצעת מזרח אפריקה, כתב ניסן קצנלסון ב-1.1.1904 להרצל "... Wie ich es nicht anders erwartetet herrscht im Volke ungläubliche Enttäuschung wegen Ostafrika und Erbitterung gegen die Neinsager die sie als die Schuldigen — ? — betrachten. Die Prestige des Zionismus ist dadurch bei Juden und Christen sehr gesunken".

במושב הוועד-הפועל הציוני בווינה באפריל 1904 אמר צ'לנוב לפי הדו"ח הסטנוגרפי: "Es wäre die grösste Sünde, wenn wir für das Volk etwas haben und wir es nicht geben sollten aus ideellen Gründen, es ist aber eine noch grössere Sünde, wenn man nichts hat und etwas verspricht".

26. על "הפרקציה הדמוקרטית", ראה: י. קלוזנר, אופוזיציה להרצל, ירושלים תש"ך.
27. ראה: וייצמן, אגרות, ב', עמ' 314—331 (ובמיוחד עמ' 324). בגרמנית, השפה בה נכתב המכתב, הוא פורסם בחלקו כבר לפני שנים, ראה: Ch. Weizmann,

לאותה סוגיה שייכים גם דבריו של יוליוס ברוצקוס בשעת פגישת הרצל עם ראשי הציבור הציוני בפטרסבורג באוגוסט 1903. ברוצקוס טען, כי הציוני אינו ראוי להעלים עין מבעיות יום-יום של היהדות הרוסית. "חיי ההווה של עמנו גם הם דורשים עבודה מרובה", הוא אמר והוסיף: "אני עובד עבודת ההווה ובכל זאת ציוני הנני". דברים אלה נאמרו לאחר שהרצל הזהיר באותה פגישה מפני ערבוב התחומים בין ציונות מדינית, מזה, לבין אחד-העמיות או סוציאליזם, מזה. ותשובתו לברוצקוס הייתה: "עבודת ההווה של הציוני היא — הפצת הציונות. כל עוד ישנו יהודי אחד שאיננו ציוני, הרי עוד עבודה לפנינו — לעשותו לציוני". והרצל סיים את תשובתו בהצהרה פסקנית, כי "כל אשר נעשה להטבת המצב בגלות לא יביא כל פרי" — דעה שרבים וטובים מציוני רוסיה סירבו לקבלה.²⁸ בנושא זה, דומה שהרצל סירב לבחון את הבעיות שהעיקו על הצד שכנגד וניכרת אטימות מסוימת בתגובותיו. לשאלתו-טענתו של ראובן בריינין "אבל אם נרכז את כל העבודה הציונית בהשתדלות להשיג טשרטר, מה יעשו עד אז, כלומר עד שתבוא השעה המוצלחת והטשרטר יהיה בידנו, ההמונים? מה יעשו הציונים הצעירים, בני הנעורים, בלי פעולות ומעשים ממשיים? הן יתנוול, יחלש וירפה העם?" לשאלה זאת משיב הרצל בסוף דצמבר 1903 בעקשנות מתמיהה: "להציונים יש עוד עבודה רבה. עליהם למכור עוד את המניות של בית האוצר-הלאומי, את תווי הקרן-הקיימת ולהרבות את מספר השוקלים".²⁹ לא הבין הרצל, כי דברים כגון אלה יתפרשו על ידי מתנגדיו, ולא רק על ידם, כהודאה בפשיטת הרגל הגמורה של שיטתו הציונית וכאישור לטענה, כי הביא את הציונות למבוי סתום וכן שאין בכוחו להעלות את התנועה על דרך מלך חדשה.

אותם ראשי ציונים מרוסיה שב-1897 היו נכונים לתת הודמנות לאיש החדש, ערכו אחרי הקונגרס השישי את מאזן שש שנות מנהיגותו של הרצל. בקושטא נכשל, ולפי דברי עצמו לא ניתן היה לצפות לשינוי לטובת הציונות במדיניות התורכית. לפעילות כלכלית ותרבותית בגולה ולפעולות התיישבות בממדים קטנים בארץ-ישראל — עניינים שהיו קרובים ללבם של רוב ציוני רוסיה — התייחס בשלילה. כל מה שהיה יכול להציע לתנועה במחצית השנייה של 1903 היה התיישבות באפריקה או מכירת שקלים! ואם בראשית פעולתו, היה בנסיעותיו של הרצל ובמגעיו עם מדינאי העולם כדי להרשים ולסנוור את הציבור, הרי עתה — ובמיוחד אחרי הפגישות עם פלאוה וויטה, שרי

Reden und Aufsätze 1901—1936. Ausgewählt und eingeleitet von Gustav Krojanker, Tel-Aviv 1937, pp. 6—16

28. על חילופי הדברים בין הרצל וברוצקוס, ראה: Heymann, *Uganda*, I, pp. 38, 95-8.
 29. הרצל אמר דברים אלה תוך פגישה ממושכת עם ראובן בריינין שהתקיימה ב-25 בדצמבר 1903. ימים ספורים לפני כן ארעה ההתנקשות בנורדאו בפאריס והתמרמרותו של הרצל על מתנגדיו הגיעה לשיאה. בריינין פרסם את רשמיו מן הפגישה ואת תוכן השיחה בשלושה מאמרים בהצופה ב"1, 3 ו-4 ינואר 1904. נוסח מאמרי בריינין ניתן להלן בנספח ז'.

הפנים והאוצר של רוסיה, שנערכו ללא תיאום מספיק עם ראשי הציונות הרוסית³⁰ — עתה גילו בהתייצבויות אלה לפני שרים ומלכים צד של הרפתקנות וחוסר שיקול דעת.³¹ לפיכך, אמרו מבקריו, אי-יכולתו של הרצל להפוך סיכויי הצלחה להצלחות של ממש, הינה הוכחה לחולשות יסודיות של התנועה הציונית; חולשות, שלדעת מבקרים אלה ניתן היה לרפאן רק דרך אותה עבודת הכנה מעמיקה וממושכת שלא היה לה מקום בתפיסתו של הרצל.

יחסים של אימון והערכה הדדית, למרות חילוקי הדעות, אפיינו את התנועה הציונית עד לקונגרס השישי. על מצב זה הקיץ הקיץ עם פרוץ המשבר בקונגרס זה, משבר שאחד ממרכיביו היה ההרגשה שקיננה בלבם של אחדים מחשובי הציונים הרוסים, כי במקרים שונים לא נהג הרצל עמם בגילוי לב ובכנות. לראשונה בתולדות התנועה נוצר משבר אימון בין מנהיג התנועה לבין חלק לא-מבוטל של נושאי כליו.³²

30. על ההתנצחות שגרמה נסיעת הרצל לפטרסבורג, ראה : Heymann, *Uganda, I*, pp. 26—33

31. דעה זו הביע למשל אוסישקין במכתב אל ב. צ. מוסינזון מן ה-20.12.1903. ראה לעיל עמ' 61 הערה 18, ולהלן נספח ה'.

כבר במכתבו הגלוי "לצירי הקונגרס השישי" מ"כ"ה תשרי תרס"ד (16.10.1903), בו פתח אוסישקין את המערכה הציבורית נגד הרצל ונגד תכנית מזרח-אפריקה, הוא התייחס ל"אלה שבולמוס הדיפלומטיה והמדינות הנפרזה אחו אותם". המכתב פורסם לראשונה ב"הצפה (ורשה)", 20.10.1903, גליון 228, עמ' 982, ובתרגום גרמני יחד עם תשובתו-הצהרתו של הרצל ב-"*Die Welt*" מן ה-30.10.1903.

גם במכתבי וייצמן מן החודשים שלאחר הקונגרס השישי מצויים דברי זילזול על ה"דיפלומאטיה" של הרצל, שוייצמן מכנה אותה באחד ממכתביו-*"Hintertreppen-Diplomatie"* ראה בין השאר : [ה. וייצמן], כתבי חיים וייצמן, סדרה ראשונה : אגרות, כרך שלישי, ספטמבר 1903 — דצמבר 1904, ירושלים 1972, עמ' 247—248 (וייצמן אל מ. צייטלין, 2.2.1904), שם תורגם המונח *Hintertreppen-Diplomatie* במילים החיזוריות מעט "הדיפלומטיה החשאית". אני חייב תודה לד"ר גדליה יוגב שאיפשר לי את העיון בכמה ממכתבי וייצמן מתקופה זו בלשונם המקורית.

ביקורת על הדיפלומאטיה של הרצל בוטאה גם על-ידי השלח, שנערך באותו זמן על-ידי יוסף קלוזנר ; ראה : השלח, (ורשה), כרך י"ב, חוברת ע', אוקטובר 1903, עמ' 384 ; שם, כרך י"ג, חוברת ע"ה, מרס 1904, עמ' 274—275.

32. ערעור האימון בהרצל החל להתגלות בעקבות הסודיות שאפפה את הפעילות סביב תכנית אל-ערیش. משלחת התקירה ששוגרה על-ידי הרצל ביקרה באיזור בפברואר-מרס 1903 ; אך הדיעה הרשמית הראשונה מן "הוועד-הפועל המזומצמ" (כינויה של ההנהלה הציונית), היינו מהרצל, בנושא זה, אל חברי הוועד-הפועל הגדול נמסרה בהחזר מן ה-12.6.1903, אשר הודיע על כשלון התכנית. חמור מן הסודיות סביב אל-עריש הייתה ההפתעה שהופתעו חברי הוועד-הפועל הגדול כשב-21.8.1903, יומיים לפני פתיחת הקונגרס השישי, שמעו לראשונה על תכנית מזרח אפריקה. ראה : Heymann, *Uganda, I*, pp. 18—19, 39, 64—65, 101—103.

התכסיסים, שנקט בהם הרצל בזמן הקונגרס השישי, כדי להשיג החלטות רצויות לו ויד חופשית בביצוע החלטות אלה הוסיפו לאי-האימון הגובר ואף גרמו לכך ששמריה ליון וש. רוזנבאום ראו עצמם מרומים על-ידו. על פרשה זו בדעתל לדון בפרוטרוט

משנתגלה קבל עם ועולם, כי הרצל מוכן לדון בתכנית של התיישבות בארצות הנזרות לעם היהודי, שוב לא ניתן להמשיך ולהחליק על חילוקי הדעות היסודיים בנוגע להתיישבות בארץ-ישראל שהיו קיימים מאז עשו יד אחת בשביל להקים את ההסתדרות הציונית, האיש שהחל כ-Judenstaatler גרידא ואלה שבאו ממחנה הובבי-ציון, ב"תכנית באול" נמצאה מעין נוסחה גואלת המגשרת על העמדות המנוגדות בנושא זה, כשנקבע, כי אחד האמצעים להשגת מטרת הציונות הוא "פיתוח תכליתי של ארץ ישראל על ידי יישובה ביהודים..."³³ עתה, כאשר כדברי צ'לנוב "הקונגרס השישי גזל את הביטחון, כי כל מרצו וכשרונו של הרצל מוקדשים באופן בלעדי להשגת ציון",³⁴ ואוסישקין היה יכול לכתוב, כי הרצל "הוא טריטוריאליסט גמור אשר מסווה הציונות עליו"³⁵ — נוסחה רבת פנים שוב לא יכלה לשמש בסיס איתן לאחודת התנועה הציונית. התביעה הנמרצת מצד מחנה "אומרי הלאו" לפעילות ענפה בארץ-ישראל ללא השתיות נוספות היותה תגובה בלתי-נמנעת להצעת מזרח אפריקה,³⁶ גם כשלא

במקום אחר; וראה: הזמן, (פטרסבורג), 27.11.1903, גליון 84, עמ' 9 — סקירה של העיתונאי ש. רוזנפלד על מאמרו של א. מ. בורוכוב 'הקונגרס הציוני השישי', שהופיע באחיאסף... לשנת תרס"ד; שם, 13.12.1903, גליון 89, עמ' 3 — מכתב גלוי משמריה לזיון אל צ'לנוב; שם, 29.12.1903, גליון 92, עמ' 1 — תשובת צ'לנוב לשמריה לזיון. בנוגע לאי-האמון ההדדי שפשט בתנועה הציונית בחורף 1903—1904 כתב אוסקר מרמורק (חבר הוועד-הפועל המצומצם בווינה) אל אלפרד קליי (מן העסקנים הצעירים בין ציוני ברלין ב-24.1.1904: "Die Charkower Vorgänge und die Rebellion in Russland sehe ich sehr pessimistisch an. Ich glaube der Riss zwischen Ost und West ist fertig und unüberbrückbar. Der tiefe Grund des Streits ist nur das russische Misstrauen gegen uns Westler". הרצל עצמו עמד על כך, כי אבד בו האמון של חלק מן התנועה בשיחתו עם ר. בריינין בסוף דצמבר 1903 ותבע שיתור בו האמון, כדי שיוכל להמשיך בעבודתו. ראה להלן נספח ז' עמ' 94—96 והשווה גם: *Jüdische Rundschau*, (Berlin) 11.3.1904, (דברי א. אוארבך באספה בברלין ב-3.3.1904).

"Die zweckdienliche Förderung der Besiedlung Palästinas mit jüdischen Ackerbauern, Handwerkern und Gewerbetreibenden".

נוסח עברי של תכנית באול, ראה: הפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון בבאול; א—ג באלול תרנ"ו — 29—31 באוגוסט 1897, ירושלים תש"ז, עמ' 97, 102.

34. דברים אלה של צ'לנוב נכללו בחזון, הרביעי במספר מאו הקונגרס השישי, ששלח לאגודות הציוניות בגלילו בסוף ינואר 1904.

35. אוסישקין כתב זאת אל יהושע ברזילי-אייזנשטאדט (יפו) במכתב הנושא את התאריך 23.3.1904 (= 5.4.1904 לפי הלוח הגרגוריאני).

36. לדוגמה נזכיר: (א) צ'לנוב אמר בבאול מיד לאחר נעילת הקונגרס השישי, כי "עתה... עלינו להתאמץ בכל כוחותינו שתחת הרדיפה אחרי הטשרטר יבוא הקונגרס הבא לידי החלטה להשיג אפשרות עבודה בארץ-ישראל". (ב) אוסישקין עם שובו לרוסיה בתחילת אוקטובר 1903 מביקור של שלושה חודשים בארץ-ישראל הביע דעות אופטימיות מופת לגות על אפשרויות העבודה בארץ-ישראל. (ג) בלקובסקי הודיע, כי בפגישתו עם הרצל באדלך ליד ווינה ב-1.11.1903 אמר שהחלטת הקונגרס השישי על משלחת למזרח-אפריקה תגביר את פעולת המורשים הציונים [1] להשגת צ'ארטר בשביל ארץ-ישראל.

היתה בפי מחנה זה תשובה לאזהרתו של הרצל, כי השלטון התורכי לא יתיר התיישבות שתחרוג מממדים צנועים מאד. ואמנם אין ספק כי כ"תעסוקת בניינים", בבחינת מתן תוכן לתנועה, פעילות זו עשויה היתה לשרת את ה"תכלית" — השגת מטרת הציונות יותר מאשר "עבודת הווה" תרבותית, כלכלית, או מדינית בגולה. אוסישקין הביע את רגשותיו ודחפיו של ציבור גדול כאשר בתחילת נובמבר 1903, ערב ועידת המורשים הרוסיים בחארקוב, הפך את קערת הרצל על פיה והכריז, כי הדרך להשגת המטרה אינה מוליכה מצ'ארטר להתיישבות אלא מתחילה בקניית אחיזה בארץ שבעקבותיה יבוא הצ'ארטר.³⁷

לעומת אחדות הדעות בנוגע לפעולה בארץ-ישראל, נחלקו ראשי "ציוני ציון" הרוסיים לשתי קבוצות ביחסם להמשך מנהיגותו של הרצל. צ'לנוב ותבריו הקרובים כד"ר צבי ברוק, הלל זלטופולסקי ויצחק ליב גולדברג, שלא רצו לסכן את השלמות הארגונית של ההסתדרות הציונית, היוו את הקבוצה ה"מתונה". אנשי קבוצה זו עדיין לא יכלו לתאר לעצמם תנועה ציונית שאינה מונהגת על-ידי הרצל,³⁸ ונראה שעוד לא חדלו לקוות שאפשר להחזיר את המנהיג לציונות ארץ-ישראלית טהורה, והשלום יחזור על כנו. לעומתם עמדו ה"קיצוניים", אוסישקין ותומכיו (י. ברנשטיין-כהן, ו. יעקובסון, צ. בלקובסקי, ז. טיומקין, ש. רוזנבאום ועוד) שכבר התכוננו,

(ד) עבודה מעשית בארץ-ישראל היתה אחת התביעות המרכזיות של ועידת חארקוב. ראה: הצפה, (ורשה), 3.9.1903, גליון 195, עמ' 836 (דברי צ'לנוב בבאזל); *Die Welt*, 16.10.1903, pp. 2—3 (הודעת אוסישקין עם שובו מארץ-ישראל); *Voskhod* (Petersburg), vol. 24, no. 1, 9 [=22.] 1.1904 col. 28 (מכתב מאת בלקובסקי אל העורך); *Charkow*, pp. 17—18.

37. במכתבו הגלוי אל הרצל מט"ו מרשון תרס"ד [= 5.11.1903] כתב אוסישקין, בין השאר:

"הנך יודע שבמשך כל ששת השנים שהננו עובדים יחדיו חיתתי את דעתי תמיד שמבלי לחכות לקבלת הטשרטר נעשה כל מה שיש ביכולתנו, כדי להאחז בארץ. — ובוודאי לא שכחת שפעם אחת באספת הועד הפועל שהיה בוועד התרגזת ואמרת בלשון של בוז אלי: 'Sie bleiben noch immer der alte Chowew-Zion' ואני השבתי לך: 'Ja, aber das macht mir Ehre' ושמה הנני לראות שדעתי זאת מתגברת ומתרחבת בין הציונים ואפילו הוקונגרס הששי החליט ברוב דעות גדול לגשת תיכף לקניית קרקעות בא"י בעד כספה של הקרן הלאומית. — אמת הדבר שקניית קרקעות בא"י כעת איננה על פי *öffentlich-rechtlich*, אבל הנני בטוח מצד השני שאם מקודם תהיה לנו אחיזה בארץ, או גם הטשרטר בא יבא אחריה, אבל אם לא תהיה האחיזה הו מקדם — אז לא יהיה לנו גם הטשרטר לעולם...".

מכתב זה פורסם לראשונה בהצפה (ורשה), 10.11.1903, גליון 246, עמ' 1057—1058, ולאחר מכן בהזמון (פטרסבורג), 17.11.1903, גליון 81, עמ' 2. דל ואלט סירב להדפיס מכתב זה, אף כי אוסישקין שלח עותק בכתב ידו אל עורך השבועון ד"ר ז. וארנאז מלווה בקשה לפרסמו בתרגום גרמני. גם כתיבת עת אחרים במרכז אירופה ומערבה לא הדפיסו מכתב זה — להוציא השבועון *Ungarische Wochenschrift* שיצא בבודפשט והדפיסו בגליונו מן ה-4.12.1903 — ועל כן כמעט שלא בא לידיעתם של ציונים שלא קראו עיתונים עבריים.

38. צ'לנוב אמר עוד באספה של אומרי הלאו בבאזל ב-29.8.1903: "אבל מה לעשות

לפחות מבחינה נפשית, לשבירת ההסתדרות הציונית הקיימת,³⁹ לאחר שהגיעו למסקנה שהרצל סיים את שליחותו בציונות, ששוב אינו נכס לתנועה, אלא נהפך לה לרועץ. היה זה שמעון רוזנבאום שהפליט בדצמבר 1903 את המלים שעוררו בשעתן התרגשות עצומה: "הכושי עשה את שלו, הכושי פטור לדרכו."⁴⁰ המאבק שהחל בקונגרס השישי החריף אחרי ועידת המורשים הרוסיים בהארקוב באמצע (11—14) נובמבר 1903.⁴¹ אולם דווקא מאבק קשה זה גרם בזמן קצר

ותנועתנו על פי מהותה אנוסה להיות קשורה באיש אחד". ראה: הצפה (ורשה), 3.9.1903, גליון 195, עמ' 836.

³⁹ כבר בוועידת חארקוב הועלתה על-ידי אחדים מן המשתתפים האפשרות, כי ציוני-ציון ייאלצו להתארגן בנפרד ולהאבק עם המחנה הטאריטוריאליסטי על השליטה במסודות הכספיים של ההסתדרות הציונית. ראה: *Charkow*, pp. 18-19; והשווה עם: *The Jewish World* (London) 8.1.1904, p. 297, שם מתפרסם מכתב מאת אחד משה לזין (Levene) מיפו המוסר, כי עוד בהיותו בארץ-ישראל (מיד אחרי הקונגרס השישי) אמר אוסישקין: "אנו יכולים להמשיך בלי הרצל..."

⁴⁰ הדברים נאמרו בהרצאה בפני חוג של כ-20—30 מוזמנים שכונסו על-ידי ד"ר א. הנטקה, אז מראשי הציונים בברלין, במשרדו. רוזנבאום התעכב בברלין בדרכו מרוסיה לוווינה לשם נסע כתבר המשלחת שנבחרה על-ידי ועידת חארקוב להציג את דעותיו ותביעותיו של הרוב בוועידה ("האולטימטום", בלשון אותם הימים) בפני הרצל. בהמשך דרכו מברלין לוווינה עוד ביקר רוזנבאום בג'נבה כדי להחליף דעות עם חיים וייצמן וצבי אברסון, שנמנו עם הפעילים ביותר בין מתנגדי הרצל במערב אירופה. על דברי רוזנבאום הגיב היינריך לוה (בעצמו אחד מ"אומרי הלאו" המעטים בגרמניה) במאמר ראשי 'Die Erben des Zionismus' בבטאון התאחדות ציוני גרמניה *Jüdische Rundschau* מן ה-8.1.1904, בו כתב בין השאר: "Wenn wir den Commis voyageur der Fronde richtig verstanden haben, so wünscht er, dass der Ostafrikaner Herzl der Mohr sei, der seine Schuldigkeit nicht getan habe und gehen möge"

והוא מסיים בלעג לרוזנבאום: "Denn der Mann der eines Hauptes höher ist, denn alles Volk, ist verworfen worden von dem Herren — — Rosenbaum. Aber man teilt nicht das Fell des Bären bevor man ihn erlegt hat. Und noch weniger teilt man dass Fell des Löwen".

רוזנבאום עצמו, במכתב מג'נבה מן ה-30.12.1903, בו דיווח לאוסישקין על ביקורו בברלין, מסר שלרוב מנהיגי הציונים בברלין עצם הרעיון של מלחמה בהרצל נראה "מדחים", ושאת הדברים "הכושי וכו'" אמר בתשובה לשאלה, מה יקרה אם הרצל יתפטר. בשמעם זאת, אחדים מן הנוכחים "כמעט התעלפו".

עמדת רוזנבאום ורעיו הובהרה במכתבו אל אלפרד קליי (Klee) מן ה-30.12.1903. נוסח המכתב ניתן להלן בנספח ח'.

וכן ראה: ס. גרונמן, זכרונות של יקה, תל-אביב תש"ז, עמ' 223; גם העיתונות העברית (המליץ, הצפירה והצפה) וכן ווסחוד הרוסי דשו בפרשה זו בין ינואר ואפריל 1904.

⁴¹ בספרות נקבע לעתים קרובות זמן ועידת חארקוב באופן סתמי כ"אוקטובר" או "סוף אוקטובר" 1903. קביעה זו נובעת מן ההפרש של 13 יום שבין הלוח היוליאני (שהיה נהוג ברוסיה) והלוח הגרגוריאני. לפי המניין הנהוג ברוסיה נערכה ועידת חארקוב בימים 29 באוקטובר עד 1 בנובמבר 1903. על הוועידה ראה: גרינבוים, עמ' 81—84;

יחסית לטיהור האווירה, כי ניתנה בו ההזדמנות ל"ציוני ציון" לאמור כל אשר עם ליבם ולבחון את עמדת דעת הקהל הציונית כלפי הנושאים השנויים במחלוקת. תוך כדי כך התברר, כי הרוב הגדול של האגודות הציוניות ברוסיה נטה יותר לגישתו של צ'לנוב מאשר לזו של אוסישקין. רוב זה דחה ואף גינה את תכנית מזרח אפריקה כזרה למהות הציונות ותמך — לפעמים בתקיפות מודגשת — בדרישה שההסתדרות הציונית תעסוק ביישוב ארץ-ישראל ללא ציפיה לצ'ארטר. אולם עמדה זו היתה מלווה דרך כלל בקריאה להשכנת שלום בתנועה ובמשאלה, כי הרצל יוסיף להנהיגה.

כאשר התכנס הוועד-הפועל הגדול בווינה באפריל 1904 כבר נרגעו הרוחות במקצת. כנס זה לא היו בו מנוצחים או מנוצחים.⁴² אך הכינוי שזכה לו בתולדות הציונות "ועידת ההתפייסות"⁴³ יש בו מן הגומחה. סיכומו של אוסישקין שמיד לאחר הכנס הצהיר שעדיין לא נוצרו בו לא שלום ולא אחדות, אבל כל צד הגיע להבנה יותר טובה של הצד שכנגד ועל-ידי כך שופרו הסיכויים לחיסול עניין מזרח אפריקה ולהשכנת שלום סופית בקונגרס הבא⁴⁴ — סיכום זה נראה יותר תואם את המציאות.

מתנגדיו של הרצל השתכנעו לפחות מטוהר מניעיו של המנהיג. הם נכחו לדעת שאהבת עמו, ולא יצר ההרפתקנות היא שהביאה אותו למעשים שנראו להם בלתי אחראים ופזיזים. הם גם נכחו לדעת שהסכנה של הגשמת תכנית ההתיישבות במזרח אפריקה, או של תכניות דומות אינה רבה. שיכנוע זה היה יותר אפקטיבי מהצהרותיו הנוגעות אל הלב של הרצל על נאמנותו לציון ועל ארץ-ישראל כפתרון יחיד לשאלת היהודים;⁴⁵ הצהרות שלא ליווה אותן — כפי שנדרש

ביון, הרצל, עמ' 391—394. החוברת *Die Wahrheit über Charkow* הוצאה ביוזמת ציוני-ציון" הרוסיים כדי להסביר את עמדתם במערב. עדיין חסר חיבור מקיף על הוועידה וההלטותיה.

42. במכתבו אל ברזילי-אייזנשטאדט שהוזכר לעיל בהערה 35, כתב אוסישקין שישה ימים בלבד לפני פתיחת מושב הוועד-הפועל: "ובכן מה תהיה תוצאת האספה? מלחמה גלויה וחרیפה עד אשר יגבר אחד מהלוחמים; אם ינצח הערצל, או יתפלגו ממנו כל המורשים וציוני-ציון, תנצח הטריטוריאליזמוס ותאבד א"; ואם ננצח אנו, אז ילך הערצל". חזונו הקשה של אוסישקין לא נתקיימה, ובעקבות המושב לא נתפלגה ההסתדרות הציונית. גם מן הדיווח והערכות העיתונות ניתן להסיק, כי היה זה מושב ללא מנוצחים או מנוצחים.

43. כינוי זה ניתן למושב-כנס הוועד-הפועל על-ידי הרצל עצמו. ראה: הרצל, בפני עם ועולם, ב', עמ' 326, והשווה עם: A. Friedemann, *Das Leben Theodor Herzls*, 2. Durchgesehene Auflage, Berlin 1919, p. 87. ארְגוֹנִי הַסְטוּדֵנְטִים הַצִּיּוֹנִיִּים בּוּיִנְהַ. ראה: הצפה (ורשה), 21.4.1904 גליון 381, עמ' 352; *Die Welt*, 22.4.1904, pp. 1, 4.

45. על דברי הרצל, במושב זה של הוועד-הפועל הציוני הגדול, ראה: הרצל, בפני עם ועולם, ב', עמ' 289—323.

ממנו 46 — בהבטחה מפורשת שלא יציע בעתיד לקונגרס ציוני תכניות להתיישבות מחוץ לארץ-ישראל. הרצל מצידו למד, כי לא קנאה אישית⁴⁷ דרבנה את מתנגדיו, אלא העקרונות שלא יכלו לנטשם בלי לחדול מלהיות ציונים. ואחרון אחרון, הוא הבין, כי אין ציונות עולמית, בלי ציונות רוסית, וכי אין ציונות רוסית בלי צ'לנוב, אוסישקין ושאר ראשי "ציוני ציון".⁴⁸ על כן, אף כי לא חסך בדברי תוכחה בוויכוח עם מתנגדיו, היתה נימת התנהגותו בכללה מאופקת למדי ומכוונת לאפשר גם לקיצוניים שב"ציוני ציון" להשאר בהסתדרות המונהגת על ידו.⁴⁹

השאלה, אם בעקבות מושב הוועד-הפועל עשוי היה להתחדש במלואו האימון ההדדי בין המנהיג לבין בני-הפלוגתא שלו, לא הגיעה למבחן בגלל מותו ולא עת של הרצל כחודשיים וחצי לאחר-מכן, אולם הישג אחד גדול יכול היה מושב זה לרשום לזכותו: סכנת הפילוג חלפה, ואחדות ההסתדרות הציונית נשמרה — גם מעבר לחיי יוצרה.

46. זאת היתה אחת הדרישות המרכזיות של ועידת חארקוב. ראה: *Charkow*, p. 17.

47. הרצל הביע את החשד, כי קנאה ושנאה אישית מדריכות את מתנגדיו במספר הודמ"ניות, ביניהן במכתבים אל מנהיג "המזרחי" הרב יצחק יעקב ריינס ואל מנחם שיינקין ובשיחתו עם ראובן בריינין שהוזכרה לעיל בהערה 29. ריינס ושיינקין מסרו את המכתבים שקיבלו מהרצל לפירסום בתרגום עברי בהצופה. הנוסח העברי של המכתב אל ריינס ניתן להלן בנספח ט', ושל המכתב אל שיינקין בנספח ד' (ראה גם הערה 17).

48. נראה שבדצמבר 1903 חתר הרצל להחלפת ההנהגה הנבחרת של ציוני רוסיה שהיתה מורכבת כולה ממתנגדיו באישים נאמנים לו, כגון מנדלשטם, יסינובסקי, גיסן קצובלסון והרב ריינס. ניסיון זה, ובייחוד החשד שהרצל ניסה להסתייע בשלטונות, עשה רושם קשה במחנה "ציוני-ציון". אולם ממהלכיו של הרצל בהודשים הבאים אפשר להסיק שהיכיר בכך, כי ציונות ברוסיה בלי מנהיגיה הנבחרים לא תהיה בת קיימא. יומן הרצל להודש דצמבר 1903 ממיל ידיעות השייכות לפרשה זו, אך היא טרם נחקרה ותוארה במלואה; והשווה: גרינבוים, עמ' 90.

49. על מושב הוועד-הפועל הציוני הגדול באפריל 1904, ראה: גרינבוים, עמ' 86—95; ביין, הרצל, עמ' 401—406.

דין והשבון המציתי על המושב, המתעלם מטעמים של מדיניות פנים וחוץ מדברים רבים שנאמרו בשעת הדיונים, הופיע ב-*Die Welt* מן ה-15 וה-22 באפריל 1904. "המכון לחקר הציונות" מכין את פירסום הפרוטוקול הסטינוגרפי של דיוני המושב במלואו.

נספחים

נספח א'

ראיון לראובן בריינין

פורסם בכותרת "שיחה עם הד"ר הרצל" ב"ה צפ"ה, ורשה, 1.9.1903, גליון 193, עמ' 827.

כמובן היה ראש דברי עם הד"ר הרצל ע"ד ההצעה האפריקנית, שהיתה עתה לסלע המחלוקת בין חברי-הקונגרס. בדברים נמרצים ומפורשים הגדתי למנהיגנו, שמדבריו האחרונים באספת "בעלי-הלאו" נתברר לי, כי הוא נוטה להישוב באפריקה. ומני אז הנני מרגיש, כי איזה תהום מפריד בינינו, ומני אז חדלה אמונתי בהציוניות שלו. בימים האחרונים הוא עושה עלי רושם, שעיקר שאיפתו היא ליסד מדינה-יהודית, ואחר שאין לע"ע תקוה בארץ ישראל, על כן הוא שם פניו לאפריקה, ששם נשקפה לו תקוה טובה להוציא את רעיונו-הקבוע: "מדינה יהודית" מכח אל הפועל. אין אני חפץ למסור בזה את אשר דברתי אני עם הרצל, אחרי הרגישי בלבי זה שלשה ימים טרגדיה נוראה, כי אם את תשובתו הוא. והנני רוצה לדיק ולמסור את דבריו, שדברם אלי בהתלהבות ובמרץ מיוחד, מלה במלה, עד כמה שקלט אותם זכרוני במשך של שיחה ארוכה:

"ציוני הנני וציוני אמות. אנכי אלך לגור עם בני ביתי ולהשתקע רק בארץ-ישראל, גם אם יצלח בידינו לרכוש לנו ישוב מדיני במזרח אפריקה. בצואתי כתוב, שאם ימהרני המות לגזול ממערכות הלוחמים בעד ארץ-ישראל, אז יובילו את עצמותי לארץ אבותינו. בבואי לפני שבועות אחדים אל בירת הממשלה הכבירה: כבר היתה ההצעה של ממשלת בריטניה ערוכה ושמורה בידך, בכל זאת השתדלתי שם בכל כוחתי לטובת השגת אבטונומיה בארץ ישראל. ועתה לא אסתפק בהבטחת הממשלה הכתובה, כי אם אשתדל להפיק ממנה תיכף תועלת ממשית לטובת הרעיון הציוני. מעולם לא היו אפשרויות כל כך רבות וטובות להשיג את מטרתנו בא"י כמו עתה. לאפריקה לא אלך ובאפריקה לא אגור, אבל יכול לא יכולתי לדחות את הצעת הממשלה הבריטית באמירה בעלמא. דחיה שטחית ובלתי נמוסית כזאת היא עלבון גדול להממשלה הכבירה הרוצה בטובתנו. צריכים אנחנו להיות אסירי תודה להממשלה הבריטית, על שהודתה והכירה לעיני כל באי עולם, עלי ידי הצעתה האפריקנית, כי מסוגלים אנחנו לישוב מדיני ולשלטון-בית. עתה יורם ערכנו בעיני העולם התרבותי. הממשלה היותר נאורה, היותר כבירה ותרבותית מאמינה, כי מסוגלים אנחנו להנהיג פנימית, לתחיה ולהסתדרות מוצקה. והודאה גלויה כזו מצד הממשלה הבריטית, שהדיפלומטיה שלה מצטיינת במתינות ובישוב דעת, גותנת בלבי תקוה, כי מעתה יוסיפו העמים

1. רמזו לביקורו של הרצל בפטרסבורג זמן קצר לפני הקונגרס.

הנאורים להכיר את זכויותינו בארץ אבותינו, ואת כשרונותינו וסגולותינו להביא שם חיים, עבודה וסדרים, כיאות לעם עתיק-חדש העומד על מדרגה גבוהה בסלם ההתפתחות":

"הגני נמצא עתה — הוסיף הד"ר הרצל לדבר אתי אחרי הפסקה של רגע שתיקה חשבנית — הגני נמצא עתה במצב של אותו החמור העומד בין שתי חבילות חשש ואינו יודע לאיזה צד יפנה. אלו היה להחמור שכל אנושי, אלו היו בעל ידים, כי אז היה חבילה אחת אוחז שמור בידו ומהשניה אוכל. במצב של חמור כנה הגני כיום. הגני עומד כיום בין שתי חבילות של חשש — מציעים לפני אפריקה ויש אפשרות להשיג מטרנתו בא"י — מחבילה האחת, האפריקנית, אוכל, והשניה תהיה שמורה בידי. אתה שואל אותי: אם עוד ציוני הגני כיום? ואיך יכולת לספוק בזה אף רגע אחד! איך אבדה אמונתך בי! אם היית בטוח בי עד עתה, כי הגני שואף רק לארץ ישראל, כי יש לי רק מטרה אחת וציון שמה — אז הארך נא עוד מעט את בטחונך בי, ותראה ותוכח כי לא בגדתי בכם הציוניים. עמכם גלחמתי ועמכם אנצח, ואיך יכולתי להשיב את הצעת הממשלה הבריטית ריקם מבלי שים לב אליה כראוי, מלבד שעל ידי זה היינו מראים לה לדעת כי הסרה לנו הבגרות המדינית, כי אין לבוא אתנו במשא ומתן מדיני, — מלבד כל אלה הנה לא היה לי, לא היה גם לכם, כל רשות מוסרית לדחות את הצעת הממשלה הבריטית, בעוד שרבות עניי ישראל מבקשים מקלט-בטוח ומקור למחיה. ממשלת אנגליא רוצה לתת מתנה של מיליונים רבים לעם ישראל העני, היכולתי להתחזיר מתנה זו מבלי שאול את פי העם. ואלו היינו דוחים את הצעת הממשלה הבריטית מה היה אומר העם העברי. הלא כל העם, כל העניים והגנדרפים על צוארם, היו מאשימים את הציונים, כי המה מסתפקים רק בדמיונות וחלומות, וכיון שבא לידם הצעה ממשית היכולה להביא גאולה וחרות לענייני משוללי-הזכויות, אז נערו את כפם אז הראו את אי-יכולתם ואי כשרונם לעשות דבר מה בפועל. אז לא היה העם מאמין בנו עוד. ועתה אם תוצאות הקירת האקספדיציה — והאקספדיציה תהיה רצינית ויסודית כיאות לאומה נאורה ותרבותית — תוכיח לנו כי הישוב-המדיני לא יצלח במזרח-אפריקה, אז גם אז הרוחנו הרבה. הרוחנו, כי הממשלה הבריטית נתנה לנו תעודת בגרות-מדינית שראויים אנחנו להיות עם שורר בביתו. ואם תביא לנו האקספדיציה ידיעות משמחות, שהארץ המוצעת לנו מסוגלת היא לישוב-מדיני, אז מלבד אשר נביא ברכה להעניים הנוודים, מלבד אשר נביא תשועה חמרית לעם ישראל, הנה עוד יהיה לנו ארץ שבה יוכלו היהודים לחיות ברוחם הלאומי ולהיות לעזר ממשי להרעיון הציוני. אם יצלח בידנו הישוב-המדיני באפריקה, אז יגדל כבוד הציונים, או יאמין העם בנו, ואז נוכל לחחום בעד רכישת ארץ אבותינו, בלי דחוק את השעה ובלי אחוז באמצעים מסוכנים, מפני גדל ההכרח, בשעה שאתה רואה כי כל העם מבקש תשועה ממשית ותיכף. הלא יש בין הציונים הנאמנים אנשים החפצים עתה בהתישבות-המוגבלה (קליין קאלאני-זאציאן), ובמה גרוע הישוב המסודר, עם שלטון בית, באפריקא".

על שאלתי אם בטוח הוא כי ההצעה האפריקנית לא תחלק את הציונים לשני

מחנות ולא תכה את חומת האורגנוציא לרסיסים, — על שאלתי זאת ענה הד"ר הרצל:

"במה שנוגע להבקיעים בחומת האורגנוציא הציונית לא חשבתי דבר. אני מתעסק (האנדלע) בענין ההצעה האפריקנית בהתאמה והסכמה לדעתי (איבער-צייגונג) הפנימית. ולו היה הרוב כנגדי, ולו גם התנגדו אלי כל רעי וידידי הציונים הקרובים אלי, גם אז לא הייתי שב מהשקפתי בענין זה. אני רואה בהצעה האפריקנית דבר שיש בידו להביא הצלה והרוחה החמרית ורוחנית לחלק גדול מעניי עמנו, על כן אין אני יכול לחזור מדעתי. אבל אתה הנך רואה, כי הרוב עומד על ימיני, והנני בטוח כי גם רוב היהודים יודו ויסכימו להחלטת הקונגרס ע"ד ההצעה האפריקנית".

אז הגדתי עוד הפעם להד"ר הרצל, שכל התנהגותו על הקונגרס הששי עושה עלי רושם, כאלו החליט לעמוד בראש כל היהודים ולא בראש הציונים. אני חושש שיש בחפצו לקרוא לקונגרס יהודי ולקבל עליו את ההחלטות של צירי היהודים, אם גם מתנגדים המה לציון, בדבר הישוב ויסוד המדינה היהודית באפריקה. על זה השיב לי הרצל תשובה נמרצה, שהביאה את כל שירי פניו בתנועה ועניו הבריקו בברק מיוחד: "ראה תראה כי שגית ברואה, כי הקונגרס הבא יהיה רק ציוני, ורק בתור ציונים נאמנים נעבוד בעד הישוב האפריקני אם יהיה אפשר וראוי לזה, אם יבואו הסכמת רוב הציונים על זה. מלחמתי לציון תהיה מעתה עוד יותר חזקה ונמרצה, מאשר היתה עד כה, יען מעתה נוספו גורמים חדשים המועילים לתנועתנו והמגבירים את כחותינו".

את הרושם שעשו עלי דברי הרצל אלה ויתר הדברים במאמרי הבאים.

ה. בריינין

נספח ב'

ראיון לשמועון ברנפלד

פורסם בכותרת "שיחתי עם הד"ר הרצל" ב' הצפ"ה, וורשה, 2.9.1903, גליון 194, עמ' 831.

בימי הקונגרס נזדמן לי להפגש פעם אחת בד"ר הרצל; אבל לא היתה השעה ראויה לכך, להרבות דברים עמו. קרוב הדבר, כי לא הייתי מבקש שעת כושר לדבר עמו: עסקים פרטיים אין בינינו ולא היו מעולם, ולבקש התקרבות רק כדי פטפט בעלמא — אין זה מן הנימוס וגם אין זה מן היושר, אם נעלה על לבנו את רוב הטורח והמשא שהיה למנהיגנו הציוני בימי הקונגרס, טורח ומשא למעלה מהכח האנושי, באופן כי נתפלא, איך גשא וסבל כל זה.

ואולם הישוב האפריקני, אשר היה חדוש מפליא בקונגרס השישי, הרגיו את לבי. השמועות על דבר יחוס הרצל להצעה זו היו מתחלפות מיום ליום. פעם אחת אמרו על הרצל, שהוא מתנגד גמור להצעה זו, ולפעמים העבירו את השמועה, כי

מסור הוא בכל לבו לרעיון הישוב האפריקני. מי שלא היה בעיר בזל בימי הקונגרס, לא יוכל לצייר לנפשו את ההתרגשות המרובה בין צירי הקונגרס. בקושי גדול היה באפשר להרחיק הפירוד. ומובן כי אין ענין מסוכן יותר להציונות מהפירוד, לעשות את הציוניים לשתי מחנות. ובאמת כבר נפלגו לאפריקנים ולציונים, או לציונים אפריקניים ולציונים פלשתינאים, אין כעת זמן לשחוק ולהרבות ליצנות. יודעים אנו את חשיבות הרגע הנכחי בתולדות עמנו ובתקוותו לעתיד.

במצב כזה חשבתי לטוב לדבר עם הרצל פא"פ. הפצתי לשמוע מפיו בירור דברים ע"ד השמועות המתחלפות. אחרי סגירת הקונגרס אמרתי להד"ר אוסקר מרמורק¹, כי ברצוני לבקר את הד"ר הרצל במעונו.

"אם תחפוץ לבוא ולדבר עמו, אמר לי הד"ר מרמורק, עליך להשכים ולבוא."

— האם אפשר לבוא למעונו בשעה 8 בבוקר? שאלתי את הד"ר מרמורק.

— בשעה 8 ועוד יותר קודם, וכל המקדים לבוא הרי זה משובח.

ביום השבת בבקר, בשעה שמינית דרשתי לשכנו של הד"ר הרצל. הוא ישב בחדרו עם אמו, ועוד לא סעד פת שחרית. כמוכן, היתה השיחה בינינו על דבר המאורעות האחרונים בתנועתנו הציונית. ואולם עוד אנו מדברים נכנסו גם חברי הוועד הפועל: ד"ר מגדלשטם², פרופיסור וורבורג³, ד"ר וולפזון⁴ והד"ר וורנר⁵. עורך העתון הרשמי בווינא. בינתים הביאו לד"ר הרצל פת שחרית, ואמו הזקנה קמה ממקומה והלכה לה, היא אמרה כי עליה להכין דבר מה. אבל הכרתי, כי ידעה את מקומה ולא חפצה להתערב בשיחתנו המדינית.

ד"ר הרצל אמר אלי:

"אני למדתי הרבה מן הקונגרס הזה, רואה אני, כי הציונים המערביים נושאים נפשם לאפריקה, והציונים המזרחיים, אשר הדבר נוגע להם ביותר הם רק לפלשתינא. גם אני נושא את נפשי לפלשתינא. אני ראיתי חובה לעצמי, לבלי לותר על מתנה, שאמרו לתת לעם ישראל, מבלי לשאול את פי העם; אבל יודע אני, כי שאלת עמנו תפתר רק בישוב היהודים בפלשתינא. ולא זה בלבד, אלא ברור לי, כי אם נשיג הטשרטר בפלשתינא, אז בשתי שנים יהיה לנו ישוב חשוב על אדמת אבותינו, ואולם באפריקה יארכו הימים מאד. חפץ אני לראות בעיני תחלת

1. אוסקר מרמורק (1863—1909). אדריכל. חבר הוועד הפועל המצומצם (ההנהלה הציונית) (1898—1905).
2. מכס מגדלשטם (1838—1912). רופא עינים. מראשי חובבי ציון לשעבר שנהיה לציוני מדיני בנוסח הרצל. לאחר הקונגרס השביעי (1905) עזב את ההסתדרות הציונית ונהפך לטאריטוריאליסט.
3. אוטו וורבורג (1859—1938). בוטניקאי. יו"ר הוועד הפועל המצומצם (ההנהלה הציונית) בברלין 1911—1920. דגל בהתיישבות ועבודה מעשית בארץ ישראל, אולם תמך גם בהתיישבות יהודית בארצות אחרות.
4. דוד [לא "ד"ר"!] וולפסון (1855 בקירוב — 1914). ידידו הקרוב של הרצל ויורשו כראש ההסתדרות הציונית העולמית 1905—1911.
5. זיגמונד ווארנאך (1867—1928) רופא שיניים. עורך השבועון 'די וואלט' בטאונה של ההנהלה הציונית בווינה 1897—1899 ו-1903—1905.

קבוץ גלויות, ולכן לבי לציון, מפני שזו קרובה לנו ביותר. ברור לי, כי לאפריקה יבואו רק הנעים והנודדים מהגיטו הלונדוני והניו-יורקי, מאפריקה⁶ ומקנדה, אבל המון בית ישראל לא יבוא לשם. בקצרה: רק פלשתינא היא פתרון שאלת עמנו, מלבד מה שאנו מרגישים בלבנו חובה עצומה לארץ אבותינו. בשם השאיפה לציון נוכל השפיע על אחינו, אפריקה אינה מושכת את הלב. הד"ר מנדלשטם אמר, כי לפי דעתו, העם ילך גם לאפריקה, אין שליחי הקונגרס יכולים לדבר בשם העם.

אדוני — נכנסתי לתוך דבריו — יודע אתה, כי איני מקהל המאמינים, אלא אדרבא הנני חופשי בדעות, ובכל זה ברור לי, כי אי אפשר להניע את עמנו לאפריקה, מפני שיחסר לזה הבסיס ההיסטורי. גם אנו נחשבים על העם, ועלינו להנהיג את העם בדרך ישרה. אם ברור לנו, כי רק בפלשתינא תפתר שאלת עמנו לחלוטין, עלינו להשתדל בדבר לדבר על לב העם. בודאי אין ענין הקומיסיה והאקספדציה סכנה להציוניות. טוב עשו, לבלי לדחות מכל וכל הצעת אנגליה. ואולם עלינו להטעים ולחזור ולהטעים את הפרוגרמה הציונית.

הד"ר הרצל הוסיף על זה, כי לדעתו רק אלו שנקרעו כבר מעל כנסית ישראל במזרח ילכו לאפריקה, אם תהיה הארץ טובה לפניהם, אבל סתם בית ישראל במזרח לבו לציון.

— שמח אני לראות, כי מכיר אתה בתכונת אחינו במזרח, אמרתי לו.
— אני מאסוף ידיעות, גם לומד אני מכל אדם מי שיבוא אלי ומלמדני להכיר טבע אחי, דבריו מתקבלים על לבי — השיב הרצל.
הפרופסור וורבורג נכנס לדברינו וחוה דעתו, כי אם הארץ בכלל טובה ימצאו קולוניסטים במספר הגון.

— טוב הדבר, אמרתי לו, אבל דבר אחד עלי להגיד פה בבירור. חוששים אנו הציונים כי הקונגרס הבא יהיה קונגרס יהודי ולא ציוני.

— חלילה לנו מזה! אמר הד"ר הרצל. תוכל להבטיח בשמי, כי רק ציונים ישפטו בדבר, בקונגרס הבא לא יהיה זר בתוכנו. הקונגרס הוא ציוני וישאר ציוני. לחשש זה אין שום יסוד.

— האוכל לפרסם הדבר, כדי להרגיע את לבות אחינו הסוערים?

— "בודאי"! השיב הד"ר הרצל.

עוד נדברנו אדות אקלים המדינה האפריקנית ומזגה. גם מדברנו אלה למדתי, כי יחוסו לשאלת אפריקה היא בקרירות גדולה. על שאלתי, אם אפשר ליהודים להתישב במדינה זו — השיב: צ'מברלין אמר לי, כי בני הגזע הלבן יכולים להתישב שם. זה איננו ברור די צרכו.

עוד נדברנו אדות הקונגרס. הוא אמר, כי אמרו עליו, שהוא נושא פנים. בודאי הוא נושא פנים לצד אחד — לצד המתנגדים. אני גוער באוהבי, שלא ירבו לדבר,

6. "מאפריקה" — הכוונה כנראה לאפריקה הדרומית בה נתקבצו באותו זמן מהגרים יהודים מרוסיה (בעיקר מליטא).

אבל מתנגדי אתן לדבר עד גבול האפשרי. מי שיחפוץ להאריך בדברים ידבר בי ועלי — באופן כזה אני מקפיד, שלא יפריעו את הדובר.

הד"ר הרצל הטעים, כי הקונגרס הזה הוא היותר חשוב והוא אחד המאורעות הגדולים בתולדות עמנו. גם אדות המתנגדים להצעת הישוב דבר בכבוד וברצון. הד"ר שמריהו לווינ? התנגד לו ביותר ורב בו בחזקה, אבל הוא מכבד אותו בתוך ציוני אמתי ואדם הגון, אשר ידבר ככל אשר עם לבו. האמת חביבה עליו מכל דבר, ואיש מדבר באמת ובלי משא פנים ימצא תמיד חן בעיניו.

כל הדברים האלה דבר בעודנו סועד פת שחרית. ראיתי אוכל אכילת ארעי, וטרדתו מרובה בכל שעה. מכיריו אומרים, כי לא רק בבזל הדבר כן, אלא גם בווינא.

שיחתי עם הרצל הרגיעה את רוחי הרבה. בטוח אני, כי לא יסב את תנועתנו הציונית כלפי אפריקה. מובן, כי עם כל זה אין אנו רשאים להבטל ממעשינו. הציוניות תשאר ציוניות זה תלוי במנהיגנו וגם בנו הציוניים.

ד"ר ש. ברנפלד

נספח ג'

ראיון למשה נחום סירקין

פורסם בכותרת "שיחה עם הד"ר הרצל" ב' הצפירה', ורשה, 7.9.1903, גליון 198, עמ' 3.

יום הששי בצהריים. ישיבת הבקר, זאת שלפני האחרונה, קרבה כבר עד קצה. ליאות ורפיון כח ממלאים את הקונגרס. הצירים עיפים, המועצות בעצלתים תתג- הגנה, וניכר הוא כי הצייר שבמכונת הקונגרס סובב והולך במאמצי כחו האחרונים ועוד מעט ויעמוד מלכת. הרגשתי כי הגיעה שעת הפרידה, עוד מעט ושוב נשוב לשולחנינו, שישאלנו פשר הדברים, שכחתף באו עליהם. משא כבד העיק על לבי. הרגשות המורכבים והסבוכים שעוררה בנו שאלת מזרח אפריקה, זה Deus ex machina שבהיסח הדעת בא לנו, לא הספיקו עוד להתברר ולהצטרף לדעה שלמה אחת. ולמען פזר את הערפל חשקתי לקחת דברים עם הד"ר הירצל, ולשמוע מפיו דעה ברורה ע"ד יחוסו להציונות ולהשאלה הזאת.

הנשיא ישב אז בתוך חברי הועד הפועל על הבמה. בשים לב הקשיב להלך המועצות. מדי רגע ברגע נגש אליו אחד מחברי הנשיאות ששוחח אתו. בלב הומה נגשתי להבמה, כי אמנם זה כח האדם הגדול הזה, שיפיה איזה רגש של יראת-הכבוד בלב כל רואיו ולמרות אשר זה פעמים אחדות אנה לי המקרה הנעים לשוחח אתו, חשתי בכל זאת כי אמץ-רוחו אין אתי. הנשיא הכירני ויברכני לשלום ויראה לי על כסא עומד בקרבתו.

— כמדומה לי, באי-כח 'הצפירה' הנך? שאלני הד"ר הירצל בחן שפתי. כח זכרונו הפליאני ואחרי ענותי על שאלתו אמרתי:

7. שמריהו לוין (1867—1935). מאשלי המתנגדים לתכנית ההתיישבות במזרח-אפריקה. חבר הועד הפועל המצומצם (ההנהלה הציונית) 1911—1920.

— אדוני הדוקטור! חס אני על עתך ברגעים האחרונים האלה לפני בעילת האספה, ורק בשאלות אחדות חפצתי לפנות אליך; האמנם לא תכיר, כי אחרי קבלנו את ההחלטה בדבר מזרח אפריקה עלינו להתיאש למצער על ימים ושנים מציון?

— לא ולא (אבסאלוט ניכט) — ענגי הד"ר הירצל בעזו — זה פעמים אחדות ממרומי הבמה וגם באספת הליל של "העונים-לאו" הבטחתי והוכחתי, כי אף על רגע לא עלה על רעיוני להסיה את לבי משאיפתנו העיקרית — מציון. וההחלטה הזאת, שהטילה סער במחננו שעל אודותיה הזכרת, היא תקרבנו עוד יותר למטרת חפצנו — לפלשתינה. הגה בעצמך: לוא היה את נפשי להסיר את לבכם מציון, האומנם נתתי לידכם לעת כזאת, עת הצעתי לפניכם את שאלת מזרח אפריקה, את התעודה (דאקומנט) רבת הערך לטובת פלשתינה? הן או התאמצתי להוכיח לכם, כי כל התקות על ארץ ישראל נחלו ואבדו, למען אשר תסכימו להפצי, ואני הן את ההפך עשיתי.

— והאם לא תדמה כי עבודת הטפתנו כעת לטובת הציונות רק בכבודות תתנהג, אחרי אשר בבואנו אל העם לא יאמינו לנו עוד?

— משגה גדול הוא — ענגי הד"ר הירצל בשחוק הן — רק כעת, הודות להחצעה הזאת, תצעד עבודתנו בצעדי ענק קדימה. ההצעה הידועה היא נצחון דיפלומטי שירכוש לנו נפשות רבות, הכבר הציעו לעם היהודים, בכל משך ימי גלותו, ארץ ונחלה? עוד יותר מאשר מקדם מלא לבי כעת תקוה ובטחון בהצלחת רעיוננו — שיבת ציון. הצעת בריטניה היא גשר דיפלומטי מוצק ואיתן. אל תרבה שאלה בדבר הזה — הוסיף הנשיא באייסבלנות מעט את הכל לא אוכל לגלות לפני כל עם ועדה...

— בלבות רבים נטועה כעת היראה — הוספתי לשאול — כי "ציון" היה לך רק אמצעי אגיאציוני למען עורר את עמנו, ואדיר כל הפצך היא אך ורק "מדינת-יהודים" (יודענשטאט).

— לא, ענגי הד"ר הירצל — להפך ממש; מזרח-אפריקה הוא האמצעי האגיאציוני שיקרבנו לציון! הן לוא ידעו האדונים שענו "לאו" עד מה מאד שמחתי בשמעתי את דרשותיהם הנלהבות ע"ד אהבתם לארץ אבותיהם, עד מה דרושים דבריהם אלה להפצי, להשגת שאיפתנו לציון! דרכנו כעת ברורה ומסוימה אפס בנידון זה עליך להסתפק רק במה שהודעתי גלוי לכל.

— הרשני, אדוני הדוקטור, לשאלך עוד: איך תבאר לך את השאיפה לציון, אחרי אשר נפזר את כחותינו למדינה באפריקה? האם מאפריקה גשא את עינינו לציון?

— סמוך הנני ובטוח — ענגי הנשיא באומץ — כי החיים חיים חפשיים, חיי עם שאנו על אדמתו, יעצרו יותר כח לשאוף ולעבוד לטובת ציון מאלה הגועים בזלעפות רעב, המתגלגלים בדירות האפלות.

ברגע זה הפריעו את שיחתנו. אפס אחרי רגע פנה אלי הנשיא עוד פעם וישאל: — כן, במה איפוא נדברנו?

— רואה הנני כי רגעך ספורים — עניתי — ארשה לי לשאלך עוד אחת ולא אוסיף. האמנם תדמה, כי כל אלה שהתנגדו לבחירת הקומיסיה כל אלה המה "מתנגדיך" ? ("איהרע געגנער") הנשיא החריש רגע ואחרי כן ענני בקול עצב. — לא, כעת שבתי ממחשבתי זאת. ברגע הראשון אמנם דמיתי כי כל אלה המה מתנגדי, ביחוד חשבתי כזאת ברגע הראשון, עת יצאתם כולכם מהאולם, ולבי היה מאד דוי על המעשה הזה. אפס אחרי כן נוכחתי לדעת כי רק "חוסר הבנה נכונה" (מיספערשטאנדניס) היתה הסבה, מקוה הנני כי ימים יעבורו ומתנגדי אלה יוכחו לדעת כי לא כן הבינו את מחשבותי.

— אדוני הנשיא, הידעת את יחוס עמנו עליך ? התדע עד מה יתרפק עליך בכאב-התקוה, בראותו בך את מבטא שאיפותיו ?
— ידעתי, ענני הנשיא בקול רועד, בהושיטו ידו לי — ולזאת כה ירנין לבי מכל צעד וצעד קדימה בדרך המובילה להטבת מצב עמנו.

מ. נ. סירקין

נספח ד'

תמונת שיינקין — הרצל בפברואר 1904

(1) מנחם שיינקין אל תיאודור הרצל, 14 בפברואר 1904 *

Unser Hochzuverehrender Führer

Gestatten Sie mir hiermit mich frei vom Herzen auszusprechen.

Wenn wir auch die verschiedene Paragraphe unseres Organisationsstatuts so oder so deuten werden, um die Stimmenmehrheit der Zionisten dadurch zu lenken, so bleibt es fest und unumstösslich, dass *der Grund unserer Meinungsverschiedenheit viel tiefer als diese Formalitäten ist*, was wir keineswegs verschweigen dürfen.

Wir halten es für gefährlich die Frage der Notleidenden mit der Frage der nationalen Wiedergeburt zu vermengen.

Wir sind ebenso mitleidig wie alle Juden. Unser Herz blutet über das Los unseres hungernden Volkes, und zugleich mit den übrigen Stammgenossen sorgen wir verhältnismässig für das Los der Notleidenden, zu welchen wir selbst vielleicht in gewissem Sinne gehören. Aber fern sei es von uns *das Zeitliche mit dem Ewigen zu vermengen.*

Die nationale Wiedergeburt ist die Psyche des Zionismus, und diese

* מתוך תיקי המשרד הציוני המרכזי בווינה (תיק Z1/272 בארכיון הציוני המרכזי). לא עשה נסיון לתקן את הכתיב או הדקדוק הגרמני של שיינקין.

ist nach unserer Meinung *nur in Palästina möglich*. Palliative Mittel, Unterwegsstationen und Nachtasyle führen nach unserer Meinung zur Assimilation. In diesem Punkte stimmen wir, wenn auch aus anderen Gründen der "ICA" bei; das wir uns mit der Judenfrage überall beschäftigen können, aber nur unter der Bedingung, dass dort keine jüdische Autonomie sein soll. Unser *nationalen Hunger* müssen wir nur im *Lande unserer Väter* stillen, eine anderweitige Autonomie wird uns nur zur Assimilation führen.

Unsere Vorfahren haben damit gefehlt, dass sie sich stets nur mit der lokalen Lösung der Judenfrage beschäftigten und die Erinnerung an Jerusalem nur in den Gebeten liessen, und das wird auch mit uns geschehen, wenn wir auf dem Helftwege bleiben. Wenn das Volk aufhören soll, sich *mit Erez-Israel zu beschäftigen*, wird es sich daran gewöhnen *nur mit Worten zu begnügen*.

Auch unsere Väter waren redliche und rechtschaffene Männer, und dennoch gewöhnten sie sich daran zwei Mal täglich den alten Schwur ("אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני") zu wiederholen, *ohne dabei etwas zu thun*. Wir haben nun anstatt unserer Väter zur Fahne Zions geschworen, d.h. zu *arbeiten und zu wirken, aber nicht nur zu denken und zu empfinden*. Wir haben uns das Basler Programm zur Richtschnur gesetzt *politische Mittel* zu benützen und *zweckdienliche* Kolonisation in Palästina zu fördern, und davon können wir nicht abweichen.

Das ist unser Credo und dafür werden wir bis auf unseren letzten Athemzug kämpfen, wie unsere Väter Martyrer ihres Glaubens waren; es ist uns einerlei ob wir die Majorität oder Minorität bilden werden. "כי אתם המעט מכל העמים". Die Zionisten bilden jetzt nur einen Bruchteil des jüdischen Volkes; daher *werden wir uns nicht schämen die Minderheit unter den Zionisten zu bilden*.

Unsere Hoffnung ist noch gross, dass wenn der Kongress demokratisch sein wird, er sich auf unseren Gesichtspunkt stellen wird. Sollte er sich aber der ochlokratischen Richtung nähern, und den grossen Haufen gegen uns aufwiegeln, so werden wir auch dann den Mut nicht verlieren. Wir werden mit Löwenmut für die Reinheit des Regenerationsgedankens kämpfen. *Und wenn man uns die Fahne entriss, bleiben wir standhaft* und unerschütterlich und voll Erwartung, dass unsere Brüder doch endlich zu uns kommen werden, nachdem sie sich am vergeblichen Suchen eines neuen Weges in ferne Lande abgemüht haben werden. Nach unserer tiefsten Überzeugung muss jeder auser-

palästinensische autonome Versuch (abgesehen davon, dass er unserem Ideale nicht entspricht) an und für sich gleich den Colonisationsversuchen der I.C.A. in Argentina scheitern.

Das ist unser Credo, welches Sie nur zu behärzigen brauchen um einzustehen, ob Sie Recht haben, in dem Sie sich in Ihrem Briefe an den Präsidenten des Mizrachi äusserten, dass Ihre meisten Gegner (auch die "Charkover" ?!) etwas persönliches gegen Sie hätten. Ich bedauere sehr, das unser Führer eine solche Tactic für gut findet. Wie flüchtig ist Ihre Bekantschaft mit unseren wahren Bestrebungen, wenn Sie uns mit einem Trietsch oder Nossig vergleichen und uns auf dieselbe Weise abfertigen wollen, wie Sie es mit diesen Herren auf dem Viten Congresse gethan haben.

Nicht so, Unser Hochgeschätzter Führer !

Ich bedauere sehr, dass Sie uns, während unseres sexiährigen Zusammenwirkens nicht besser haben kennen lernen. Jetzt kann ich Ihnen nur sagen, dass es eine Zeit bei mir gegeben, dass ich mein ganzes Leben hingegeben hätte, um das Ihrige um einen Tag zu verlängern, in dem ich in Ihnen den Fahnenträger unserer nationalen Wiedergeburt sah. Und auch ietzt sind wir nur Gegner *des allzumächtigen philanthropischen Gefühles*, das sich Ihres Herzens bemeistert und dem zionistischen Arbeiter in Ihnen hinderlich ist. Wir sind auf die Philantropie eifersüchtig, die uns Sie zu entreissen droht, denn : "כי עוה כמות אהבה על כן קשה כשאל קנאה" wie gross die Liebe ist ebenso mächtig zeigt sich auch die Eifersucht.

Sie sind bei uns gross als ein Volksführer von starkem Geiste und hohen Idealen, aber, nicht als ein Philantrop ohne Kapitalien. Sehr gross und erhaben erschienen Sie, als Sie von den Grossen *forderten dem zum Leben erwachenden Volke beizustehen, aber ganz degradiert* kamen Sie uns vor, da Sie dieselben um Hilfe für die unglücklichen *Hungrigen* flehten.

Jetzt ist nun zum Glück das Ugandaproject ganz gefallen, daher ist die Zeit gekommen zur reinen vollkommenen zionistischen Thätigkeit zurückzukehren. Machen Sie sich bitte an diese Arbeit, so werden wir Hand in Hand gehn. Wir können auch oft straucheln, aber endlich werden wir zum Ziele gelangen: "uns *eine öffentlich rechilich gesicherte Heimstätte im Lande unserer Vätter zu schaffen*".

Dieses Ideal kann uns vereinigen und ermutigen. —

Hochachtungsvoll mit Zionsgruss

Dr. M. Scheinkin

Balta 1.II.1904.

(2) מנחם שיינקין אל תיאודור הרצל [תרגום], 14 בפברואר 1904

פורם ב'הצפה', ורשה, 18.3.1904, גליון 356, עמ' 238.

מנהיגנו היקר והנעלה!

הרשני נא להגיד לך דברים אחדים כאשר עם לבבי. איך שלא נדרוש את הסעיפים השונים להטות בזה את הרוב של הציונים לצד זה או לצד אחר לא נוכל לכסות, כי שורש פרוד הדעות שבפנינו הוא עמוק עמוק מהציוניות הזאת וחלילה לנו להעלים עין מזה. אנחנו הננו חושבים למסוכן בעד רעיונונו לערבב את שאלת הרעבים בשאלת תחית האומ. רחמנים אנחנו ככל אחב"י, לבנו ידאב על גורל עמנו הגוע ברעב, וגם אנחנו יחד את אחינו נדאג במדה שנוכל לגורל הרעבים אשר אנחנו בעצמנו אולי הננו במדה ידועה חלק מהם. אבל חלילה לנו לערבב חיי שעה בחיי עולם. שאלת תחית האומ היא לדעתנו נפש הציונות והתחיה הזאת לדעתנו תוכל להיות אך ורק בא"י. הצאי האמצעים, התחנות בחצי הדרך, מלוני ליל, כל אלה מובילים לדעתנו להתבוללות. מסכימים אנחנו בזה לחברת יק"א (אם כי מטעם אחד לגמרי) כי הננו יכולים לעסוק בשאלת הנוודים בכל מקום שהוא אך בתנאי שלא תהיה שם אבטונומיא עברית. את הרעב הלאומי צריכים אנחנו לשבור אך ורק בארץ אבותינו; אבטונומיא באיזה מקום אחר תובילנו להתבוללות. אבותנו חטאו ואינם, הם בדאגם לגורל עמם עסקו בפתרון שאלת היהודים בכל מקומות מושבותיהם וזכר ירושלים נשאר רק בתפילות ותחנונים, וזה יהיה גם גורלנו אם נעמוד באמצע הדרך. אם יחדל העם מלעסוק בא"י או יתרגל לפטרה בדבור בלבד. אבותינו היו אנשים ישרים ונאמנים ובכל זאת הורגלו להוציא מפיהם פעמים בכל יום, "אם אשכחך ירושלים" מבלי עשות מאומה. אנחנו קמנו תחת אבותינו ונשבע לדגל ציון לעבוד ולעשות ולא רק לחשוב ולהרגיש, שמנו לנו לקו את התכנית הכוזבאית להשתמש באמצעים פוליטיים ובישוב מטרתי (צוועק דיענליכע קאלאניזאציאן) וממנה לא נוזו ולא נטה הצדה בשום אופן בעולם. זאת היא אמונתנו ובעדה נלחום עד נשימתנו האחרונה כמו שמסרו אבותינו את נפשם תיהם על קדושת השם. אחת היא לנו אם נהיה הרוב או המעט "כי אתם המעט מכל העמים", הציונים הם גם עתה המעט מכל מספר היהודים, לכן לא נבוש מהיות המועט שבציונים. עוד בטחוננו חזק, כי אם יחזיק הקונגרס הציוני בשטת הדעמאקראטיע או יטה הרוב אלינו. ואולם אם בשטת האכלאקרטיע יחזיק להרגיז עלינו את ההמון, גם אז לא יפול לבנו עלינו; כאריות נלחם בעד טוהר רעיון התחיה הלאומית, ואם גם יגולו את הדגל מידינו נשאר קבועים במקומו כצור בלב ימים ונוחיל עד אשר ישובו אחינו אלינו, אחרי אשר ילאו למצוא את הדרך בקצוי

ארץ ואיים רחוקים. לפי דעתנו כל עבודה למטרת אבטונומיה באיזו מקום שהוא שלא בא"י, מלבד שאינה מתאמתת לרעיונו היא גם לא תצלח, וכגורל מושבות יק"א בארגענטינע כן יהיה גורל כל אבטונומיה לאומית שלא בארץ אבותינו. זה הוא "האני מאמין" שלנו. שים נא אליו לב ותוכח עד כמה מתאימים אל היושר והצדק דבריך אשר אמרת במכתבך לראש המזרחי, בדברך ע"ד האדונים בחרקוב, כי רוב מתנגדיך יש להם עמך חשבונות פרטים. צר לי מאד כי מנהיג הציונות משתמש בתכסיסי מלחמה כאלה; מה מעט הוא עומק הסתכלותך, אם הנך נכון לתת את חלקנו עם טריטש ועם נאסיג ותאמר לגמור את חשבונותיך עמנו בזה האופן שגמרת עמהם בקונגרס הששי. לא ולא אחינו וראש; צר לי כי לא עלתה בידך להכירנו במשך ששת שנות עבודתנו אתך יחד ועתה דע לך, כי היו ימים אשר הייתי נכון לתת את כל ימי חיי כופר יום אחד מחייך בראותי בך את נושא דגל תחית לאומיותנו, וגם עתה הננו מתנגדים רק להפלטרפיות היתרה, שמצאה קן לה בלבבך והצוררת להעובד הציוני שבך "כי גדלה כמות אהבה לכן קשה כשאויל קנאה". הננו מקנאים להפליגטרופיע האומרת לקחת את נפשך ממנו. גדלת מאד בעינינו בתור מדברנא דאומתא, בעל נפש עזה ורעיון גלהב, ואולם קטנת מאד בתור פליגטרופ בלי כסף. התגדלת והתרוממת בדרשך בחזקה מאת אילי הארץ, כי יבואו לעזרת העם המתעורר לתחיה, ואולם השפלת בקומך לבקש מהם עזרה בעד הרעבים האומללים. עתה הנה לאשרנו שאלת אוגנדא הוסרה מעל הפרק, עתה באה העת לשוב אל העבודה הציונית בטהרותה ובשלמותה. קרב נא אל העבודה הזאת ונעבוד כלנו שכם אחד. שבע נפול ונקום עד נגיע למטרתנו: מקלט בטוח בארץ אבות, כי היא חיינו ואורך ימינו היא תעודדנו ותאחדנו.

בהדרת כבוד ובברכת ציון מ. שיינקין

1. ראה להלן, בספח ט'.

(3) תיאודור הרצל אל מנחם שיינקין [תרגום] 17 בפברואר 1904*

פורסם ב'הצפה', ורשה, 18.3.1904, גליון 356, עמ' 238

ידידי ואהובי שיינקין.

לו מתחלה דברו אלי באותו הסגנון (Tone) שערכת את מכתבך האחרון, כי אז לא הגענו לידי אותן התוצאות המסואבות (abscheuliche Vorkommnisse) שהדאיבו עמוק את נפשי ושמררו את לב רבים מטובי חברינו. האסון בכל הענין הזה, כי לא תבינו אל נכון אותי ואת מחשבותי. רגע אחד האמנתי, כי בא קץ לסכסוך הזה ע"י ברור הדברים שמסרתי לאחד מחבריני שבא אלי בתור בא כח חברינו שברוסיה;¹ ואולם טעיתי: האיש ההוא לא הפץ או יכל להבין לרעיי; איך שיהיה, תוצאות הדברים היו — סכסוך יותר קשה.

לפני אנשים החושבים כמותך שיינקין אהובי, אוכל לברר את דעותי במשך

* המכתב המקורי, שהיה בוודאי כתוב בגרמנית, אבד.

1. רמז לביקורו של בלקובסקי ("מורשה" גליל פטרסבורג) אצל הרצל באֶדֶלֶך ב-1.11.1903.

חמשת רגעים אם אך תבטיחנו כי תשמר את סודי במדה הנחוצה. הפעם אינני יכול להוסיף על דברי. מקרב ולב הנני חפץ להגיד את כל לבי ולברר את דעותי לפני אנשים בעלי מחשבה טובה כמוך אם גם נספחת אל האפפוזיציה. ואולם הנני עומד על דעתי, כי בשום אופן אי אפשר לעמוד בכפיפה אחת את אלה האנשים הבוראים להם חלוקי דעות משום פניות עצמיות וצדדיות והמוציאים להם אח"כ תועלת בחלוקי דעות האלה. היה נא בטוח כי הנני ציוני נאמן כמוך אתה, ואם באינו שעה יראה לך כאלו הנני הולך דרך אחרת, דע לך כי מטרתי היא לעולם אחת והיא קרובה ללבבי במדה זו שהיא קרובה לכל אחד מכם. — בשים לב למכתבך האחרון הנני מביע בזה את חפצי העזו כי תבא אל נכון לאספת ועד הפועל שתהיה בקרוב.

בברכת ציון

הנאמן אתך

ה ר צ ל

נספח ה'

מנחם מ. אוישיקין (יקטרינופול) אל בני-ציון מוסינזון, 20 בדצמבר 1903 *

20/7.12.1903

ידידי!

על פי הפרגרמה הזאת עליך לדבר ברור בלי פוליטיקה ובלי פחד. א, שעיקר הציונות להושיע לעם ישראל ולא לעניי-אחינו מרוססיא ורומניה. ב, שאך ורק בא"י היא עבודתנו וכל התעסקות בישוב ארץ אחרת ע"י הקונגרס זה בגידה בהאידעל שלנו. ג, שנהוץ עלינו להתעסקן כעת בחיזוק הישוב בא"י ובהתפתחותו ובפרט בגאולת הארץ; רק כשנהיה בא"י אז נקבל את הטשרטר ולא אחרת. ד, כל ההצעה האפריקנית נעשתה בפזיזות ובמהירות שמראה שהמנהיג ועושי דברו המה אנשים בלי עיון, רק ¹ Поверхность ה, שאם לא תסור שאלת אוגנדה, תיכף מעל הסדר לא תתקיים הארגניזציה שלנו ותשבר לרסיסים. ו, שכעת רק המנהיג מנהל את כל עניני הציונות וכל חברי ועד הפועל כאין המה והוא דש בעקביו את כל החלטות הקונגרס והועד שאינן לפי רוחו. ז, בחוץ לתקן את הארגניזציה שלנו באופן שהערצל יהיה רק המוציא לפועל

* מתוך ארכיונו הפרטי של בני-ציון מוסינזון (תיק 1 A45/10 בארכיון הציוני המרכזי).
¹ Поверхность = שטח עליון, שטחיות.

את החלטות הקונגרס והועד הפועל, אבל לא המנהיג והדן היחידי.
 ה, אם הערצל לא יסכים לזה — עליו לעזב את מקומו.
 ט, שבמכתבו אלי בהוועלט² הראה למדי עד כמה הוא ממאס את א"י בלי
 שרטר וכל עבודה שמה וזאת לא נאה ולא יאה להעומד בראש הציונות.
 י, להראות עד כמה נחוצה ההסתדרות בא"י³ שנעשתה על ידי ושהסכים עליה
 הועד הווענאי⁴ והקונגרס. ולא היה רשות להערצל לבטלה. —
 יא, שבסיס הציונות הוא ברוססיא או במערב יוצאי רוססיא. — והמנהלים
 המערבים מתנהגים עמהם שלא כשורה (אחד העם ונרדוי,⁵ אוסישקין והערצל,
 הפרזידיום תמיד בהקונגרס מבני מערב וכדומה). —
 זאת המה העיקריים. והשאר זיל גמר. — בכלל ל"מלחמה" פניך תהיה מועדות.
 — בפרוטרוט תדיעני מכל עבודתך באנגליה.

בברכת א"י

א. מ. אוסישקין

2. ראה לעיל עמוד 66 הערה 31.
3. הכוונה ל"הסתדרות יהודי ארץ-ישראל" קצרת הימים שנוסדה ביוזמתו של אוסישקין
 בכנס של נציגי הישוב היהודי בארץ (בעיקר נציגי הישוב החדש!) שהתקיים בזכרון-
 יעקב באוגוסט 1903.
4. הוועד הווענאי = הוועד-הפועל המצומצם (ההנהלה הציונית) בווינה. בעת שהותו של
 הרצל ברוסיה באמצע אוגוסט 1903 שלחה ההנהלה הציונית בווינה בלי ידיעתו של
 הרצל, מכתב ברכה לכנס בזכרון יעקב.
5. על הפולמוס של נורדאו נגד אחד-העם, בעקבות הביקורת שאחד-העם פירסם על
 א ל ט נ ו י ל נ ד של הרצל, ראה: ביינ, הרצל, עמ' 332—334; Heymann,
Uganda, I, pp. 21—2, 66—71.

נספח ו'

הזמנה לאספה מטעם האגודה הציונית בקאָלן, אמצע ספטמבר 1903 *

Zionistische Vereinigung
 Ortsgruppe Köln

Köln, Datum des Poststempels

Sehr geehrter Herr!

Wie Sie aus den Zeitungen erschen haben werden, hat die englische Regierung dem zionistischen Actionscomité eine autonome Colonie unter britischer Oberhoheit angeboten.

Nach den bisherigen Forschungen, bietet dieses Land die Möglichkeit zur Ansiedlung mehrerer Millionen unserer Brüder, in einem für

* מתוך ארכיונו הפרטי של ויקטור יעקובסון (תיק A19/2 בארכיון הציוני המרכזי).

Europäer geeigneten Klima. Da Sie hiernach jetzt durch den Anschluss an unsere Bewegung ein gewaltiges Werk der Menschenliebe verwirklichen und an der Regeneration unserer unterdrückten Brüder mitarbeiten können, hoffen wir, dass Sie uns nunmehr Ihr wohlwollendes Interesse zuwenden werden.

Wir laden demnach Sie mit Ihrer werten Familie freundl.[ichst] zu der Versammlung ein, in welcher die Kongressdelegierten über den Verlauf der Tagung Bericht erstatten werden. Den Vortrag über die diplomatische Arbeit des Actions-Comités hat Herr Dr. Bodenheimer übernommen.

Die Berichterstattung der Kongress-Delegation findet Samstag, den 19. September, 8¹/₂ Uhr abends im englischen Saale der Philharmonie, Apostelnstrasse, hierselbst, statt.

I.[m] A.[uftragel]

Vorsitzender ¹

Bodenheimer (nach Anga- : כתוב בכתב יד : Vorsitzender נ. מתחת למלה
be von Dr. Klee)

נספח ז'

ראיון לראובן ברייניץ

פורסם בכותרת 'שיחה עם הד"ר הרצל' ב 'ג'פ'ה', ורשה, 1.1.1904, גליון 290, עמ' 1266 — 1267 ; 3.1.1904, גליון 292, עמ' 1273—1274 ו-4.1.1904, גליון 293, עמ' 1277—1278.

א

ביום 25 דצמבר בבקר, בשעה 9, בקרתי את הד"ר הרצל בביתו. יותר משלש שעות שוחחתי אתו בעניני הלאום והציוניות העומדים על הפרק. בזמן האחרון נסו אחדים מזוריי-העט להציג את הרצל בתור אחד הסופרים המגוחצים מהטיפוס הווינאי המיוחד, המשתעשע בשעות הפנויות בעניני-מדינה לשם "ספורט". הסוברים או כותבים כן, או שאינם יודעים את הרצל ופעולותיו מקרוב, או שיש להם כונה רעה, להמעט ולטשטש את דמותו של ראש הציונים, ועל ידי זה לפסל גם הציוניות המדינית.

לפני זמן-מה בקרתי בווינא את הסופרים היותר מצוינים בין המודרניים, את ארטור שניצלר, יעקב וסרמן והרמן בר. הרבה שוחחנו על אדות הזרמים החדשים שבספרות ושבאמנות. מענין לענין, מנושא לנושא באנו לדבר גם על אדות היהודים והיהים בארצות שונות. ונפלא הוא הדבר, כי כל הסופרים האלה, גם השנים הראשונים, שהמה בעצמם יהודים, דברו על היהודים מהבחינה האמנותית.

כלומר: עד כמה מסוגלים חיי היהודים בזמן הזה להיות חמר, נושא, מסכת-לרקמה בידי המספר-האמן. זולת זה אין חיי היהודים, צרותיהם, שעבודם, גלותם, תקותיהם ושאיפותיהם שוים בעיניהם אף טפת דיו אחת. טפת-דיו שאיננה מקודשת לשם אמנות, אמנות שבראוה בדמיונם הם. אחרי כל השיחות והוכחות שהיו לי עם הסופרים הגדולים הנזכרים באתי לכלל דעה, כי אנשים קטנים הם, בעלי שאיפות קטנות ופעוטות. אין בכחם ואין גם בחפצם לשלוט על גורלם של אנשים חיים. אין בכחם ואין גם ברצונם להשפיע מרוחם, מעצמיותם על מהלך ההיסטוריה, על מסבות התקופה.

אולם הרושם שעושה עלי הרצל בשנים האחרונות, אחרי הכירי אותו יותר ויותר ואחרי התבונני יותר ויותר לעבודתו הלאומית — הרושם לא-אמצעי הנה הוא של אדם גדול ושלם.

אנשים שהם באמת רק צללי-אנשים, מעיני-אנשים, פרוורי-אנשים או דומים-לאנשים מצויים המה במספר רב בקרב העסקנים הלאומים, גם באותן התקופות "ששלימות-האופי" לא היתה יקרת-המציאות כמו בימינו עתה. טבע העבודה של העסקן-הלאומי מכריח את תכונתו להשבר ולהתפורר, מכריח אותו להכפף ולהת-נועע אל כל צד, למען ימצא חן לעיני הקהל הגדול.

מחשבותיו ודעותיו של הרצל לא הפליאוני אמנם מעולם, והיום אולי פחות מבכל זמן. אולם אישיותו המיוחדת ולא-האמצעית משכה תמיד את לבי, והיום אולי עוד יותר מבכל זמן. עונג מיוחד הוא לחוש את קרבתה של האישיות המזוהירה, הנשגבה והנדיבה הזאת. הכל בה מאוחד ומשוכלל. הכל נושא בה חותם הגדלות ואין זכר בה לקטנות. והיום התענגתי עוד יותר על אישיותו הגדולה של הרצל, יען ראיתיו בלי כל מסוה — שרגילים "הגבורים" הלאומיים להשתמש בו גם בחדרי חדרים — יען ראיתיו בפשטותו וטבעיותו, יען שמעתי את השתפכות נפשו את שיחתו המצויה, שיחת רעים, בלי כל השתדלות לעשות רושם או להשפיע על מי שיהיה. בלי כל כונה מצדו נוכחתי, כי כול שאיפותיו של הרצל מכונות לשאיפה גדולה אחת: — גאולת האומה. ושאיפתו הגדולה הזו בולעת ומשעבדת בקרבו את כל רצונותיו; הפציו, כוחותיו, יתרונותיו וכשרונותיו. ואישיותו הגדולה והמוצקה של הרצל כמה רוך, כמה ספוגיות, כמה צבעים וגונים יש בה. ואחרי כל אלה מאוחדה ושלמה היא, ואם אינך מכיר אותו מקרוב אז תדמה כי אישיותו זו היא בת צבע מבהיק אחד, ואין בה לא צדדים ולא גונים רבים. אין בהרצל כל עקשנות, נוח הוא להסתגל אל תנאים ומעמדים חדשים; כשרון מיוחד בו ללמוד מכל אדם, להכיר ולהוקיר את הטוב, את המסוגל לחיים ולהתפתחות שבכל דבר, שבכל דעה ושבכול תנועה צבורית; אבל הוא איננו נוח ואי-אפשר לו כלל להשבר או להשתנות.

*

אין אני חפץ לכתוב במקום זה את הכרקטריסטיקה של הרצל, וגם קשה הוא עד מאד לעשות דבר זה כיום, יען כי פעולתו הלאומית היא עדין בעצם התהוותה

וצמיחתה, יען כי עבודתו הענקית עדיין סמויה היא, בהכרח, מעיני הקהל, ואין ביד הסופר הבא לשפוט עליה בלי משוא פנים של אותן התעודות והכתבים המאושרים ונחקרים היטב, שעל פיהם היינו יכולים למתוח קו בקרת על תכונתה, מהותה האמתית, ערכה בהוה ובעתיד ועל כול פרטיה. עוד קשה ביותר לשפוט ולדון על מהותו הפנימית של הרצל, יען אם רבים אוהביו ומעריציו עוד רבו מהם, ביחוד בעת האחרונה, אויביו ומקנאיו.

במקום זה היה רצוני רק לציין קוים אחדים מתכונתו של הרצל ומתכונתו של עבודתו, למען תוכן שיחתי אתו, שאמסור אותה בפרקים הבאים בשלמותה ובצביונה — כראוי. ימי מהומה ומבוכה עתה בעולם היהודי בכלל ובעולם הציוני בפרט. על כן הפצתי למסור לקוראי "הצפה" את השקפותיו ודעותיו של ראש הציונים באותה הצורה, שהביען לא על הבמה הלאומית, לא בקונטרסים ומאמרים, לא בתור "אינטרביו" מקוטע לאיזה סופר לועזי, כי אם בתור שיחה וזכות בלי כל אונס, ובלי כל מעמד רשמי ומכון מראש. חלק מהשיחה האמורה הרשה לי הד"ר הרצל לפרסם. ואת החלק הזה אמסור להלן בתור תשובות על שאלותי, בלי כל פתרון ובאור להן. ידבר הרצל בעד עצמו, אם כי דבריו יראו במקומות רבים כאומרים: "דרשני"! אולם רואה אני נחיצות — ומרגיש אנכי בזה גם כעין תביעה פנימית, — להקדים "לשיחה" דברים אחרים.

*

עבודתו הציונית הכבירה והמפליאה של הרצל היא כל כך נוגעת בכל נימי הנפש והלב, הגלויים והנסתרים, של העברי החפץ בתחית עמו, עד שחסרה לנו הסבלנות להמתין במשפטנו עליה עד שימסר עובדנו-הלאומי הזה כלו להארכיון של ההסטוריה. לא על פי תבואות עבודתו הלאומית של הרצל ופריה המבושל עתה, לא רק על פי מה שכבר השיג והפרה יש לשפוט את ראש הציונים, כי אם על פי כח-עבודתו, כח יצירתו הציבורית, אם הורשה לכתוב כן, על פי רצונו הענקי ועל פי האורגניזציה שלו, המיוחדת במינה. בתנאי-מדינה וחיים אחרים היו מספיקים כחות כאלו לשנות את צורת המפה של אירופה ולברוא עולמות של חברה חדשה. ולא אשמתו של הרצל, אם לפעמים קרובות עבודתו הענקית לא תביא פירות כחפצו הוא וכחפצו אנו, אם המגדלים אשר הוא בונה פורחים לפעמים באויר. עם אומלל אנחנו, וכל הארץ מתקוממת לנו ומה כחו וגבורתו הרוחנית של גבור לאומי, אם הוא בודד בשדה-המערכה.

עוד לא בא העת למתוח קו תחת עבודתו של הרצל ולרשום את ה"סך-הכל". העבודה הזאת רק מעוררת וקוראת את כל הכחות הנרדמים בעמנו לחיים, די להגיד: כל מה שהד"ר הרצל עובד, עושה, כותב, מדבר, נושא ונותן עם הבריות מכל המינים, כל נסיעותיו והליכותיו, מחשבותיו ורגשותיו, כחותיו, כשרונותיו ויתרונותיו, הכל נתונים, מסורים ומוקדשים לגאולת עמו. הוא אינו מאבד אף דבור אחד אף מלה אחת, אף פסיעה אחת, אף רגע אחד לבטלה. הכל הוא מסגל לעבודתו הלאומית, למטרתו הגדולה.

*

בדורנו דור הפרוות, דור היאושים, דור הספקות והשלילות עונג רוחני הוא לראות עסקן-לאומי כהרצל המאמין בכל לבו בעבודתו ובתוצאותיה ורגע-יאוש ורפיון הרוח לא ידע. משורר, פיטן, בעל חלומות ודמיונות הוא על פי טבעו, ובכל זאת אין איש-מעשה ומסוגל לעבודה קשה ובלתי נפסקת כמוהו. הדחיות שבנפשו הן כל כך חזקות ונמרצות, עד כי אנוס הוא, על פי תכונתו, לתרגם כל מחשבה, כל רגש לשפת המעשים. מטבעו איננו סובל כל דחוי ועכוב בעבודתו. הוא מתגבר על כל המכשולים והמעצורים, אם יש רק איזה אפשרות, אם גם רחוקה מאוד, להסירם. כח-עבודתו הצבורית עובר את הקו הקיצוני של גבול היכלת, אשר גבלו להם גם העסקנים היותר חרוצים ווריוזים. תביעותיו מהעוזרים על ידו מרובות הן מאד. הוא אינו מקבל כל התנצלות ושום אמתלא, בשעה שהעבודה הציונית איננה סובלת שהיות יתרה. יותר מכל אלה הוא דורש מגפשו הוא, הוא בעצמו עובד עבודתו הציונית גם בשעה שהוא שוכב חולה על ערשו, גם בשעה שהוא עיף ויגע ובשעה שהרופא ובני ביתו אוסרים עליו אף התאמצות קלה. מלא הוא הרצל הרמוניה חיצונית, כל תנועותיו ודבוריו קצובים ומדודים. הסקירה השטחית האמר לך שהשויה-משקל הרוח, הוא חקו היסודי שבתכונתו, אולם אם תכיר את הרצל מקרוב, אז תוכח כי תחת הנפש השאננה תחת ההרמוניה המפליאה ביפיה מסתתרת עוד נפש אחת סוערת ומתרגשת, רוח הומה ומתגברת חילים. כל אשר ירבו המכשולים והמעצורים על דרך עבודתו הלאומית, כן הוא מרבה להתאמץ ולהתגבר עליהם וכן הגדל תשוקתו לעבודה.

*

הפילוסוף האמריקני אמרוון אומר: המשורר, איש-המדע והעסקן-המדיני אינם בעיקר הדבר אלא בעלי תבונה אחת. הגדול שבהם הוא המשורר, יען שבשירתו כבר כלולים ואצורים המדע והמעשה. שירתו של הומר או ניביו של ישעיה לא קטנים ולא פחותים על פי כח-הפעולה האצור בקרבם, מאיזה מעשה גדול של גפוליון.

כח-השירה האצור בנפשו של הרצל מתגשם ומסתמל במעשיו הלאומיים, ומעשיו טבועים תמיד בחותם הפיוט. ביסמרק אומר בספרו: "מחשבות וזכרונות": "הפולני-טיקה היא לא מדע כי אם אמנות". אם נתבונן לדרכי הפוליטיקה המיוחדים של הרצל, אז אמנם נראה ונוכח, כי דרכים כבושים אין לפניו, מסורה מדינית, כללים קבועים אין לו. הוא עושה מה שהוא עושה על פי השראת-הרוח של השעה, על פי החוש המדיני הפנימי. המטרה אשר לנגד עיניו היא אמנם תמיד אחת וקבועה היא: "אדמת-ישראל לעם ישראל". אולם הדרכים אשר הוא בוחר בהן רבות ושונות. הוא מתאמץ להוציא תועלת לרעיונו הגדול מכל המאורעות המדיניים שבעולם. וכל מאורע מדיני חדש מוליד בלבו את החפץ לנסות את כחו בתחבולה חדשה. והכל הוא מנסה, והכל הוא בוחן. —

ב

מצאתי את הרצל בחדר-עבודתו. חדר גדול ומרות, אין בו צעצועים-שעשועים רק כלים ורהיטים הדרושים לתפקידם ותעודתם, והכלים והרהיטים מצטיינים ברוחה והרחבה מיוחדת. לארכם של שלשה קירות החדר עומדים ספרים, מכורכים ובלתי מכורכים, בארונות. ממעל להארונות תולים פתוחי-ציורים ותמונות פוטוגרפיות בתבנית גדולה. שלחן-דפלומטי גדול מאד משתרע לאורך החדר. על השלחן — תיליפון, כתבים ותעודות סדורים וצרוכים במשטר גדול.

במשך ארבעה החודשים, שלא ראיתי את הרצל קפצה עליו זקנה; שערות כסף במספר רב זרקו בזקנו השחור, פניו עיפים, בעיניו חסר הזוהר המיוחד להן וקומתו איננה עוד כל כך זקופה. הוא עשה עלי רושם של איש, אשר אך זה עברה עליו מחלה כבדה, או קרהו אסון גדול והוא רק מתעודד ומעמיד פנים של מנוחה. נכר כי דאגות רבות, דאגות של עם כלו, מכבידות עליו, והוא חוקר שארית כחותיו לבל יכרע תחתיהן. הוא עושה עתה בכלל רושם יותר רציני; העובד הלאומי הכביר הכריע, נצח בו את האי-שטרקלונג, את "אי-העולם". הוא אינו מדקדק עוד יותר בחיצוניותו, בבגדיו ומלבושיו. בהביטי על הרצל ראיתי בו הפעם: "יהודי בעל דאגה" המסובל בצרות העם. עם כל זה הוא מלא חביבות יתרה, ומצטיין במדת הכנסת-האורחים.

מקודם דברנו ע"ד המצב הכללי השורר עתה בעולם הציונים, ע"ד המהומות והמבוכות שבקרב המפלגה לסיעותיה. בתחלה שמע הרצל יותר מאשר דבר בעצמו; הוא שאל וחקר יותר מאשר השיב על השאלות המוצעות לפניו. בכלל היה הפעם נוהג לבהור מלים בדבריו. אחרי כל שאלה ושאלה התישב מעט, ורק אחר כן ענה. כאשר שמע הרצל מפי, שידוע אנכי כבר ע"ד בטול הצעת אוגנדה מצד הממשלה האנגלית,¹ ואני שואל מפיו רק את הפרטים, ענני:

הרצל: מה שנוגע לבטול הצעת אוגנדה הנני מונע לע"ע את תשובתי בדבר זה.

כאשר ספרתי לד"ר הרצל את הפרטים הידועים לי בענין זה, לא הכחיש ולא

1. בסוף דצמבר 1903 היה נדמה, כי הממשלה הבריטית חזרה בה מן ההצעה לייסוד ישוב יהודי אוטונומי במזרח-אפריקה, שנקללה במכתבו מן ה-14.8.1903 של סר קלאמאנט היל, הממונה על מחלקת הפרוטקטורטים במשרד החוץ, אל ל. י. גרינברג, נציגו של הרצל בלונדון. ידיעות על ביטול ההצעה הופיעו בעיתונות היהודית במזרח-אירופה והוועד-הפועל המצומצם הודיע על כך לחברי הוועד-הפועל הגדול בחוזר מן ה-27.12.1903. בחוזר זה נאמר שסיבה עיקרית לביטול ההצעה היא חוסר ההתלהבות והאיבה, בה היא ניתקלה מצד ציונים. כבר ימים מעטים לאחר מכן הודיע ה-*Jewish Chronicle* מפיו של היל כי אין זה אמת שהממשלה שינתה את עמדתה: ההצעה מן הקיץ — שבה אומגם לא נזכר איזור מסויים כשטח המוצע להתיישבות — עומדת בעינה. בסוף ינואר 1904 הוצע לגרינברג איזור מסויים, שונה מזה שחשב שהוצע לו בקיץ הקודם. ראה: ביינ, הרצל, עמ' 394—398; Weisbord, pp. 163—73, Bodenheimer, pp. 318—19; *The Jewish Chronicle* (London), 1.1.1904, p. 15.

אשר את הדברים ששמעתי מפי חבריו, וכאשר הבינתי את הטעמים והנמקים המונעים את הד"ר הרצל להודיע עתה ברבים, לא הוספתי לשאול את פיו בדבר אונגדא, ורק כאיש שאינו מפקפק בדבר החלטתי, כי כאשר יודע ברבים שהאב-טונומיה במזרח אפריקה היה רק חלום בקר, צל עובר, אז תתגבר תנועת ההתיישבות בא"י.

הרצל: ההתיישבות בא"י, השטה הישנה של חובבי-ציון! זה לא יהיה, גם לא יוכל היות. רק מימרא בעלמא היא. ה"התיישבות הקטנה" — זו היא אונגדא, אחיות עינים, ולא יותר. שטת הקולוניזציה הישנה! אבל מי זה ירשה, מי זה יניח להם להתיישב? מי יתן להם את הרשיון לבנות קולוניות? אדרבא ינסו לעשות זאת? אדרבא יראו, כי יש יכלת, כי יש אפשרות באמת להתיישב; ליסד קולוניות בא"י בלי טשרטר, ה"חובבים" אומרים: הציוניות המדינית היא פרוזה, ורק ההתיישבות הקטנה יש בה מעשה, והוא דבר ממשי, שקר הוא הדבר! ינסו נא האנשים האלה להושיב בא"י לו גם רק עשרת אלפים איש, ונראה איפה יקחו את הכסף הדרוש לזה, איפה יקחו את הרשיונות הדרושים לזה. אין כל ספק בעיני, כי אם ינסו להוציא את מחשבתם לפועל ולפתור את חלומם במציאות, אז רק הכסף, רק הכחות יכלו לטמיון, ומאומה לא ישאו בעמלם, רק עוד יזיקו ויקלקלו הרבה לעתיד. אתה אומר: טוב לנו א"י בלי טשרטר מטשרטר בלי ארץ-ישראל. אולם אני אומר: אין כל יכלת, כל אפשרות ליסד קולוניות בא"י בלי טשרטר. ארץ-ישראל בלי טשרטר הוא רק "עורבא פרח", בשום אופן לא יתנו להתיישב בחשא, בתחבולות וכדומה. אלו ישב א — ן² עוד ששה שבועות בא"י, כי אז היו שולחים אותו משם בלוית שוטרים המושי חרב.³ אני רואה רק ילדות תמימה, רק פרייבסר של מדיניות בלתי מבושלה בכל התנהגותם ואמונם של המחזיקים בשטת ה"התיישבות-הקטנה". אני: מי יודע אם לא יקפצו בני העמים האחרים לקנות את כל חלקה טובה באדמת אבותינו, המה יעשו זאת בלי כל רעש ושאון. והיה אנהנו נעסוק בפוליטיקה, אנהנו נשב ונמתין בידיים חבוקות עד אשר יתנו לנו את הטשרטר; והמה, הזרים ירכשו ויכבשו את הארץ בפועל.⁴

הרצל: לו גם יעשו בני העמים האחרים כן, לו גם יקנו שם קרקעות לא יצלה בידם מאומה, אם רק נקבל טשרטר. אם הטשרטר יהיה בדינו, אז נהיה אנהנו אדוני הארץ. בני העמים האחרים לא ילכו לא"י לעבוד בעצמם, בידיהם את האדמה. ההיסטוריה והנסיון הוכיחו לנו, שאין א"י יכולה להיות כאבן-חן למשוך אליה את לבם של עניי העמים האחרים, אשר און במתנם וכה בשרירי ורועותיהם, למען יעבדו את אדמתה וישמרוה, למען ירטיבוה בזעת אפם ובשקוי עצמותיהם. רק בני עמנו מסוגלים לזה, רק אהבתם העזה אל כל רגב עפר שבא"י תעשה נפלאות להפרות אדמתה ולהצמיח תרבותה. עוד זאת: רוב חלקי-האדמה הטובים

2. א — ן = אוסישקין.

3. רמו לביקורו של אוסישקין בארץ-ישראל בקיץ 1903. הרצל סבר, כי על ידי פעולותיו בארץ — שלא נעשו בצנעה — סיכן אוסישקין את עצמו ואת הישוב.

4. השווה בנדון: (א. פרידמאן אל הרצל, 11.7.1903) Heymann, *Uganda*, I, p. 41

והפוריים שבא"י שייכים להממשלה התוגרמית, ואם נקבל את הטשרטר, אז מלבד האבטונומיה כלול בהטשרטר גם חלק רב מן הקרקעות האלה, אשר תהיינה מסורות לנו. אם נשיג את הטשרטר אז נדע, אז נוכל לרכוש את חלקי-האדמה הטובים והפוריים יהיו בידי מי שיהיו. ע"י בנין מסלות-ברזל, אם יהיה הטשרטר בידינו, נכריה את יושבי הארץ, הרחוקים מן המסלות, למכור לנו את קרקעותיהם במחיר נמוך.

אנ"י: אבל אם נרכז את כל העבודה הציונית רק בהשתדלות להשיג טשרטר, מה יעשו עד אז, כלומר עד שתבוא השעה המוצלחת והטשרטר יהיה בידינו, ההמונים? מה יעשו הציונים הצעירים, בני הנעורים, בלי פעולות ומעשים ממשיים, בלי עבודה פוריה, הן יתנול, יחלש וירפה העם!
הרצל חשב הרבה והשיב:

הרצל: להציונים יש עוד עבודה רבה; עליהם למכור את המניות של בית האוצר-הלאומי, את תוי הקרן-קימת ולהרבות את מספר השוקלים.
אנ"י: הזאת היא העבודה החיה; הפוריה הדרושה להמון הציונים ולבני-הנעורים?

הרצל: ישתדלו הציונים להרחיק מן המפלגה את המנוגעים (Räudige) צריך לטהר את המפלגה, — זו היא עבודה רבה, ועבודה זו נחוצה עתה.
אנ"י: אבל זו היא השאלה: מי ומי המה ה"מנוגעים" בתוך המפלגה הציונית?
הרצל: מי שמפיר ומבטל את המשמעת. מי שמבלבל את המוחות ומרחיק בני המפלגה מעבודה מסודרת ומועילה, רק על ידי משמעת שלמה וע"י מטרות ברורות ושאיפות ידועות יש להשיג מה שיש, מה שדרוש ומה שאי-אפשר לבלי השיג.

אנ"י: המשמעת לא עבודה היא, ואי אפשר להטיפה, להנהיגה ולהחזיקה במקום שאין עבודה חיה, פוריה ותדירית המאחדת את הלבבות ומשתפת את הרוחות.
הרצל: ומה זה יעשו הציונים, האם ישוּבו ויתורו על אותן הדרשות, על אותם הנאומים שכבר נשמעו בתוך האספות מאה פעמים? הדברים ישנים, חדשות אין להגיד. אבל חובה מוטלת על העסקנים שבקרוב הציונים להשתדל ולהתאמץ בכל כחותיהם להרבות את ההון של מוסדותינו הלאומיים ולהרבות על ידי זה את אמצעינו המובילים אותנו אל המטרה הגדולה.
אנ"י: והעבודה הקולטורית?

הרצל: זוהי מלה הסובלת כמה וכמה פרושים, מלה שמובניה, טעמיה ובאוריה רבים לאי-יִקָּץ. העבודה הקולטורית היא לפי טעמו ורוחו של כל איש ואיש במפלגתנו, מה שזה קורא קולטורה, יקרא חבירו אי קולטורה, במה שזה מודה — זה כופר. כשנהיה עם עומד ברשותו על אדמת-אבותינו, אז תהיה לנו באמת קול-טורה עברית, ואל זה הננו נושאים עינינו. על כן צריכים אנו להגדיל ולהרבות את אמצעינו, למען נוכל לרכוש את אדמת אבותינו, ואז נהיה בטח שלא תחסר לנו קולטורה עברית.

ג

במשך השיחה הטעמתי להרצל את הנגודים הפנימיים שבשטתו, כן דברתי על אדות הטרגדיה המיוחדת של השעה המיוחדת, שאנו חיים בה עתה: מצד אחד נשואות עינינו רק לארץ-אבותינו. מתקנתו הלאומית הזאת לא נחדל, לא נתיאש גם אם ירבו המכשולים והמעצורים על דרכנו זו. עינינו תהיינה נשואות לארץ-ישראל גם אם שנים רבות תעבורנה ומאומה לא נשיג, יען כי רק פתרון אחד יש לשאלת היהודים והיהדות יחד וזה האידיאל הלאומי שלנו. אולם מצד שני דרושים מעשים לאלתר, דרושה הצלה תיכף. קצר כח הסבל. העוני, הגלות והצרות אוכלים את טובי הכחות הגופניים והרוחניים. במצב כזה קשה לשבת ולחכות עד אשר ישתנה, בעזרת הדיפלומטיה הציונית, מצב הענינים בתוגרמה, ועד אשר תהיה אפשרות מלאה להחל בא"י את שורת הפעלות והמעשים המקוים בהתאמה והסכמה להטטרטר, שהיה כעין יעוד משיחי חדש לישראל. ומה יעשה העם עד אז, היגוע ברעב, בעוני, בגלות?

על דברי אלה שמסרתי פה בקצור היותר נמרץ השיב לי הרצל:

הרצל: הלא אוגאנדא זאת היתה "הגעגענווארטס-פראגראם" שלי. מאשימים אותי כי בגדתי בציון, בגדתי בהפרוגרמה הבזילאית. אל אלהים יודע במה מאשימים אותי, ואין אני יודע איך יכולתי לעשות אחרת, איך יכולתי ומי נתן לי יפוי-כח זה לבלי הציע לפני הקונגרס הציוני את הצעת הממשלה הבריטית בדבר אוגאנדא, אחרי ראיתי כי תקותנו בועד אל-עריש היתה לאל. אחרי המאורעות האחרונים ברומיניא⁵ היה דרוש לגשת אל עבודה ממשית תכף. אני אחזתי בשתי ידי בהצעת הממשלה הבריטית בדבר אוגאנדא פשוט כמשמעו — ואני דובר אתך לא כדפלומט, כי אם פשוט כיהודי אל אחיו — משום שראיתי כי גדלה המצוקה, תקפו הצרות, כי דרוש להציל ולהושיע תיכף. שני מיליון יהודים סובלים רעב, קור ומחסור, נמצאים בלחץ ודחק, ואני מקבל יום יום חבילות חבילות של מכתבים מערים וממקומות שונים, כי באו מים עד נפש, כי נמלאה הסאה, כי קצר כח הסבל, היכלתי, ההורשה בממעמד כזה לדחות את הצעת הממשלה הבריטית בקש, ולבטלה בלי שים לב אליה כראוי. אלו גואלתי ועשיתי כזאת, כי אז הייתי כחוטא וכפושע בעיני, שאין לו סליחה. בשעה שהציעה לפני הממשלה הבריטית את אוגאנדא בעד היהודים הנרדפים על צוארם, נמצאתי במצב האיש, אשר הוא עומד בתוך קהל רעבים, והנה מן הצד מגישים לו ככר לחם בעד מזוי-הרעב המושיטים את ידם לעורה. יוכל היות כי לו בעצמו אינו דרוש הלחם, יוכל היות כי גם לא יטעם כלל לחכו, כי רעב הוא למוזן אחר. אבל, שואל אנכי, היש לו להאיש ההוא, העומד בתוך מחנה רעבים, המשפט למנוע את הלחם, שמגישים לו, מהרעבים, היש לו, הנני אומר, הרשות להשליך את הככר על פני נותנו, מבלי שאול את פי הרעבים. היש לו להאיש ההוא המשפט למנוע לחם, הנתן לו במתנה, מאותם הרעבים שלהם

5. בעיתונות היהודית ברוסיה היה מקובל לכתוב "רומיניה" כשהכוונה היתה לרוסיה והנושא היה צרות או רדיפות היהודים בממלכת הצאר.

נועד המזון, וכל זה יען כי לו בעצמו בלתי דרוש להם, כי אם מעדנים אחרים. חשבוני היה כך — הוסיף הד"ר הרצל לדבר בהתרגשות הנפש — אם תביא האכספדיציה מאוגנדא ידיעות טובות ומספיקות כל צרכן על כל השאלות, לכל פריטהן, המוצעות לפני או אמסור את כל הענין הזה לאחרים, לועד ראוי שנמנה על זה, ואני אשוב לעבודתי הציונית. לא היה עלי גם לשוב, כי ענין אוגנדא בעצמו היה לי עבודה ציונית. על ידי ההצעה האפריקנית יכולתי להראות למי שצריך להראות, שאין אנו זקוקים כלל דוקא לארץ-ישראל, כי יש לנו הצלה אחרת, כי אין אנו אנוסים כלל לקבל את כל התנאים שמציעים לפנינו בתוגרמה. מתפלא אנכי איך יכלו לפקפק אף רגע אחד באהבתי לציון, שכל נפשי מסורה לה, איך יכלו לחשוב אף רגע אחד שבבקר לא עבות אחד אפנה עורף לכל עבודתי הציונית, שעלתה לנו בחרף נפש; כל אלה האנשים, שנתנו בי אמון עד הקונגרס השישי, היה עליהם לתת אמון בעבודתי גם הלאה, היה עליהם לבטוח בי שלא אבגוד בהם ולא אבגוד בנפשי אני.

אנכי הגדתי דברים מפורשים בנאום-הפתיחה שלי על הקונגרס השישי, שאוגנדא לא ציון היא ולעולם לא תהיה ציון. דברים מפורשים ע"ד התועלת שיש בידי ההצעה האפריקנית להביא להציוניות לא יכולתי להגיד מעל הבמה הלאומית. אין עושים פוליטיקה בחוץ ולא באספות גדולות. על המבין היה להבין.

אני: אין לנו הציונים כחות מספיקים ליסד אבטונומיה בערבות אפריקא ולשאוף יחד עם זה לרכישת טשטרט בארץ-אבותינו. ואלו יצאה אל הפועל המחשבה האוגנדית, כי אז היינו מחלישים וממעטים על ידי זה את חיל הציונים, כי אז היינו מהרסים ביד אחת מה שאנו בונים ביד השניה.

הרצל: אי משום הא לא אריא. את חיל הציונים לא היינו גותנים למערכות האוגנדיסטים. אני חושב אחרת, שעל ידי התגשמות המחשבה האוגנדית היתה מתחזקת הציוניות בכל האופנים והיחסים.

אני: אלו היינו מסכימים ליסד אבטונומיה במזרח-אפריקה, אז היינו שוללים בזה את זכותנו לדרוש מהממשלות, כי ישיבו לנו ארץ-אבותינו. הממשלות היו עונות אז: הלא כבר יש לכם אבטונומיה, כבר יש לכם ארץ! יש לכם אחת, והנכם הפצים בשתים!

הרצל: רק מטעם זה, והטעם הזה היה יחידי, פקפקתי אם להציע את ענין אוגנדא לפני הקונגרס, אבל מקודם שהצעתי את הדבר לפני הקונגרס עצמו הצעתי לפני הוועד הפועל הגדול, אז קם אחד החברים, שעתה הוא מהמתנגדים הנלהבים להצעה האוגנדית וקרא: איך יש לפקפק אם להציע את הדבר לפני הקונגרס! טוב לנו לברוח לתפת. לנוס אל אשר ישא הרוח, ורק להנצל מרומיניא⁵ ארץ-הדמים. בשמעי דברים כאלה אמרתי בלבבי לשאול את פי הקונגרס בדבר ההצעה האפריקנית שבאה לי בהיסח דעת. מובטחני שרבים מאלו המתנגדים עתה לאוגנדא, היו בודאי מחזיקים בשתי ידיהם בהצעה זו, לולא הרגישו שאני אחוז בה.

אני: ועתה אחרי שאשר כבר הופרה עצת אוגנדה, אחרי שנתבטל הדבר, החושב, אדוני, לעשות צעד אחר בדרך זו, כלומר בבקשת "מקלט-לילה" בעד

הנודדים, שאינם יכולים להכות עד בוא הטשרטר של ארץ ישראל. כל הפרקציות שהיו עד עתה בקרב הציונים היו בלתי טבעיות, כלומר לא צרכי החיים האמתיים הולידון. אולם עתה נחלקו הציונים לשני מחנות, ארץ ישראלים ומדיניים. השאלה היא עתה העם או הארץ? היהודים או היהדות? וחפצי לדעת להיכן נוטה אדוני? האם אחז אדוני באוגנדא יען שנחוץ לבקש מקלט-לילה, נחוצה תחנה, מעברה, בחוץ לעזור לשני מליון נפש. אם זו דעתך, אז הלא יהיה עליך ללכת הלאה בדרך זו, נתבטלה הצעת אוגנדא, ותלך ותבקש "מקלט-לילה" אחר, אם תהיה אפשרות קרובה להשיגו בדרך יותר נקל ובזמן יותר קרוב מהשגת הטשרטר בא"י. או אולי תבחר מעתה רק בא"י, ותמשוך ידיך מבקש ארץ אחרת איזו שתהיה, אם לא רק ארץ אבותינו היא. הציונים מחכים לתשובה ברורה, לדברים מפורשים, למצב ברור. הרצל לא מהר לענות, הוא בקש להשיאני לדברים אחרים. אנכי לא נתתיו. אז ענה:

הרצל: אם הממשלות יציעו לפני ארץ אחרת; אז אודיע על אדות זה, יען כי זוהי חובתי; לפני הקונגרס הציוני. גם את אוגנדא לא בקשתי * בעצמי. אני: קשה לי לצייר בנפשי, שאדוני יהיה רק "המולך והמביא", רק נושא-האגרות של הקונגרס. אם תבוא אחת הממשלות ותציע ארץ ואבטונומיה לישראל, אז יבוא אדוני ויביא דבר זה לפני הקונגרס וישאל את פיו, אם נכון הוא לקבל את המוצע לפניו ואת אשר ישיב הקונגרס יבוא אדוני ויוליך את התשובה לאותה הממשלה. בכלל אינני מאמין שהממשלות, איזו שתהיינה, תבאנה מעצמן להציע לפני הציונים אבטונומיות וארצות. גם קשה לי להאמין שאדוני בתור בעל רוח-יוצר, בתור בעל דחיות-נפשיות חזקות (אימפולסיו), — כי אדוני ישב בידים חבוקות ויחכה עד אשר תבאנה הממשלות להציע לפניו את אשר יציעו. אם אדוני מוצא כי נחוץ ליהודים הנודדים "מקלט-לילה", אז אין ספק בלבי שלא ישקוט ולא ינח בזה, וינסה דבר בעצמו להממשלות. ובכן הנני חוזר על שאלתי מה חושב אדוני לעשות הלאה?

הרצל: אין אני יודע עתה מאומה, אין אני יכול להגיד כיום דבר ברור. את האולטימטום שערכה אלי האספה הציונית בחרקוב⁶ לא אקבל, הפוליטיקה אינה נבראת מאויר, מאין, בכל רגע הפוליטיקה מתרקמת בחשאי, והיא נשענת על יסודות של עובדות מדיניות, אני עושה ואעשה לציון לפי יושר לבבי והגיון רווחי. אינני מבקש למצוא חן בעיני הבריות. אין אני מבקש פופולריות ולא הצלחת-הרגע. אני מבקש להיטיב ולהועיל לבני עמי לפי מעוט כחותי ומפני סערות הרוח לא

* לי נודעו ממקור נאמן הדברים האלה: כששב צמברלין מדרום אפריקה בקר אותו הד"ר הרצל בענין ועד אל-עריש. באותו מעמד הציע צמברלין לפני הרצל את אוגנדא. זה היה כעין תשלומים לועד אל-עריש שנתבטל. השובתו הראשונה של הרצל היתה: אין אנו יכולים לקבל הצעת אוגנדא, יען כי ציונים נבנו ורק לציון אנו שואפים. ענה צמברלין: דוקא בתור ציוני עליך לקבל הצעת אוגנדא. צמברלין הציע לפני הרצל את סברותיו והשקפותיו באיזה אופן יכולה אוגנדא להיות מעבר ועזר לציון. אחרי הדברים האלה ענה הרצל: עלי לשאול את פי הקונגרס בדבר ההצעה.

ר. ב.

6. על ועידת המורשים הרוסיים בחרקוב, ראה לעיל עמ' 69.

אירא. מהמטרה אשר הצבתי לנפשי, היא המטרה שאליה שואפים בני עמנו החפצים בתחיה, לא אזו ולא אטה הצדה. אני סובר, שאין חובי להבטיח בכל יום הבטחות חדשות או להוציא אמרות-מפוצצות, סיסמות ופתגמים. העבודה רבה, ועל העובדים להתאזר סבלנות ועון, כי רק על ידי עבודה כבירה וגמרצה יש להשיג מה שברצוננו. לא תשואות חן אני מבקש; כבר קצתה נפשי בקריאת הידד ובמחייאת-כפים לקראתי. עובדים אני מבקש, ויש עתה תקוה רבה לעבודתנו הציונית. את כל הדברים האלה דבר הדי"ר הרצל מתוך כבד-ראש ובהתרגשות. נכר היה, כי המאורעות האחרונים בקרב הציונים הכאיבו את נפשו עד מאד, ורוחו הכביר מתמרמר על מלאכת ההריסה ופרוצס הפרוד שהחלו בקרב הציונים. הרצל כנדיב-הרוח התאפק מהוציא מפיו בטוים קשים לנגד מי שיהיה מהמתנגדים אליו.

ר א ו ב ן ב ר י י ן

נ ס פ ח 'ה'

שמעון רוזנבאום אל אלפראד קליי, 30 בדצמבר 1903 *

Genève, 30/XII 03

Sehr geehrter Herr Doctor !

Wie ich bei Ihnen war, war ich so aufgeregt, dass ich nicht einmal meine Pflicht Ihnen zu Ihrem Verluste zu kondolieren, was ich erst hiemit tue.

Aus demselben Grunde waren meine Ausführungen nicht präzisen genug und daher will ich Ihnen hiemit meinen und der russischen Kollegen Standpunkt näher bestimmen :

Was wir fordern ist nicht irgend etwas zu Gunsten der russischen Zionisten sondern der ganzen heiligen Sache und daher betrachten wir es als die Pflicht eines jeden Zionisten die Sache ruhig sine ira et studio und mit Abstreifung aller auf blossem Glauben fussenden Vorurteile zu prüfen und derjenigen, die unsere Ansichten teilen — und zu diesen zähle ich auch Sie Herr Doctor — uns beizustehen.

Wie wohl ich der Überzeugung bin, dass Dr. Herzl seine Mission vollständig erfüllt hat, und sein weiteres Verbleiben auf seinem Posten für unsere heilige Sache nur von grossem Schaden sein kann, so sind wir alle insofern friedlich gesinnt, dass im Falle Dr. Herzl einsichtsvoll genug sein wird um unseren mehr als bescheidenen Wünschen Rechnung zu tragen, wir mit ihm weiter zusammenzuarbeiten gewillt sind. Andererseits wenn er darauf bestehet alleiniger Besitzer der so

* מתוך ארכיונו הפרטי של אלפראד קליי (תיק A142/45/3 בארכיון הציוני במרכזי).

mühevoll gebauten Bank und Alleinherrscher in unserer sogenannten Organisation zu bleiben, so sind wir fest entschlossen, den Kampf für unsere Sache auf Leben und Tod aufzunehmen. Wir sind unseres Sieges gewiss, denn wir haben Waffetn.

Dr. Herzl könnte sich darüber eine Vorstellung machen, nur setzt er wahrscheinlich nicht voraus, dass wir *alle* Waffen gebrauchen werden, während wir dazu fest entschlossen sind. Die Zionisten in Süd-Afrika und Amerika werden sich hüten einen Dr. Herzl zu unterstützen, sobald sie von uns erfahren wer und was Dr. Herzl ist. Ich habe die persönliche Überzeugung dass auch Sie und Ihre Freunde mit uns gehen werden sobald Sie die angehäuften Tatsachen in einem systematischen Ganzen vor sich sehen. Ich habe ja in Berlin nur ein klein wenig den Schleier gelüftet und man hat mich nicht gesteigt. Ich liess es ja *absichtlich* zu, dass unsere Forderungen unbegründet erscheinen. Allein setzen Sie den Fall — und das bitte ich Dr. Herzl klar zu machen — dass der Sieg auf seitens des Dr. Herzl bleibt, dass also Tschlenow, Ussischkin, Kogan-Bernstein u.[nd] d.[enen] Ä[hnlliche] in der Minorität, also der Opposition bleiben, so wird ebenfalls das Weiterbleiben des Dr. Herzl unmöglich gemacht werden. Sie werden die Namen von Männern, die früher politische Zionisten waren, als Dr. Herzl wusste dass er Jude ist, nicht so traitieren wie einen Nossig.¹ Die ganze zionistische Intelligenz wird in der Minorität sein, auch die westeuropäischen Zionisten werden der Sache nach mit uns sein und Dr. Herzl wird also mit den Rabbinern Awinowitzkis² etc. gegen alles, was im Zionismus Gutes und Edles ist ankämpfen! Sollte es ihm gelingen sich auf diesem Kongresse zu behaupten und sollte nicht *eine zweite Organisation geschaffen werden* die Wege und Mittel vorbereitet haben wird ihre Ansprüche auf die Bank und die Fondgelder geltend zu machen und zu realisieren; sollte, sage ich auch dieser Fall nicht eintreten, so wird Dr. Herzl nur noch ein Kongressjahr seinen Posten bewahren — und das lohnt sich wahrlich der grossen Opfer nicht, die die Erschütterung und der Kampf, die Enthüllungen

1. רמז להתנגשות בין הרצל לבין ד"ר אלפראד נוסטי בקונגרס השש"ה. ראה: בין, הרצל, עמ' 371 — 370; 229—82, 76—82, VI, pp. *Protokoll*.

2. ד"ר פייבוש (פיליפ) אבינוביצקי כיהן כ"רב מטעם" באודסה, נחשב לציוני-מדיני ותמך בהרצל במאבקו נגד המורשים ממשנה ציוני-ציון. שנים מעטות לאחר מכן נעלם מן הזירה הציונית. ראה: ש. זלצמן, מן העבר, תל-אביב תש"ד/1943, עמ' 132, 146 — 147, 149.

aller Art nach sich ziehen werden. Und dies alles um eine Caprice, um das nicht zu erfüllen, was nach der Meinung *aller der Sache nach* nur recht und billig ist.

Damit Sie im Stande sind zu beurteilen, ob unsere Forderungen an und für sich gerecht sind, so will ich sie kurz noch einmal zusammenfassen: Wir verlangen, dass Dr. Herzl nicht auf eigene Rechnung leichtsinniger Weise unsre Bewegung durch planloses und zielloses Schwanken kompromittiert, wie es bei dem Ugandafall war, wo er nicht einmal wusste, was er uns eigentlich anträgt. Wir verlangen ferner dass die Bank statutengemäss vom Aufsichtsrate und nicht von Dr. Herzl verwaltet wird u.[nd] endlich dort wo er den Juden eines ganzen Landes unberechenbaren Schaden zufügen kann, er früher die Meinung seiner Mitarbeiter — *nach seiner Wahl* — hören soll.

Ich bitte Sie, falls Sie nicht gerade den Kampf als solchen wünschen — denn wir haben Grund anzunehmen dass Dr. Herzl ihn eben des möglichen Sieges wegen wünscht, den Dr. Herzl dahin zu beeinflussen, dass er keine persönliche, sondern sachliche Politik treibe.

Dass wir die Sache sachlich behandeln wollen, das beweise Ihnen dieser Brief.

Mit besten Grüßen an alle Berliner Gesinnungsgenossen
Ihr S. Rosenbaum

נספח ז'

תוארדור הרצל אל הרב יצחק יעקב ריינס [תרנ"ו], * 15 בדצמבר 1903

פורסם עם דברי מבוא מאת ריינס ב'ה צ פ ה', ורשה, 7.1.1904, גליון 296, עמ' 1291.

ווין, 15 דצמבר 1903.

ידידי האהוב והנכבד מאד, רינס!

שמחתי מאד על מכתבך הנכבד, אחר אשר הענינים, שאדוניהם הודעת, כבר הספיקו לגרום לי צער הרבה. הלא בהכרח יאבד כל חפץ וכל תשוקה להוסיף לעבוד, אם את המחשבות שהיו מכוונות בלי כל ספק לטובת ענייננו — לא רק שלא הבינו אותן כראוי, אך גם התיחסו אליהן בשנאה. המתנגדים, שרובם הם שובאי הפרטיים, עברו בשתיקה והסתירו את החשוב ביותר: כי אנכי בכח-עצמי לא חפצתי להכריע בדבר שאלת הקולוניזציה. הן לא עשיתי שום דבר מותר, רק זה

* המכתב המקורי, שהיה בוודאי כתוב בגרמנית, אבד.

שמסרתי לקונגרס הששי את הצעת אנגליה, הצעה, שאנחנו צריכים לדון עליה ברב תודה וכבוד. ובפרוש נאמר, שההחלטה האחרונה בנידון זה יחליט הקונגרס השביעי. ועול הוא לומר, שאנכי הפצתי להשפיע על תנועתנו, למרות רצון-העם. אם תואיל מצדך לבאר הדבר האמתי והידוע הזה, או תעודדני ע"י זה להוסיף לעבוד. יכול יכלתי לנצח את כל המכשולים והפגעים, שפגעתני מחוץ לתנועתנו. אבל אם אנשי-בריתנו בעצמם הראו חסר-בטחון והכרת תודה זו, אז הלא ירגיזני הדבר עד מאד.

בהביעי לך עוד פעם את תודתי מעמקי-לבבי על ידידותך, הנני

בברכת ציון וברגשי-כבוד

המסור לך,

הרצל